

AJALOOLINE AJAKIRI

Nr. 3

ESIMENE AÄSTAKÄIK

1922

TOIMETUS:

P. TREIBERG

PEATOIMETAJA

P. BAUMAN

A. R. CEDERBERG

H. SEPP

O. MIRKA-LEINBOCK

H. MORA

K. ZIMMERMANN

Sisu.

Hermann Poorteni kirjad, kui huvitav lisaaine Narva piiramise ja lahingu uurimiseks.

Ülevaade Akadeemilise Ajaloo-Seltsi tegevusest 1920—1922.

Dokument talupoegade vastuhakkamise kohta Karulas 1784. a.

Kirjandus vana ajaloo alal aastail 1914—1922.

Varia.

Hermann Poorteni kirjad, kui huvitav lisaaine Narva piiramise ja lahingu uurimiseks.

Nii mõndagi korda on meil kirjutatud arhiivide tähtsusest kodumaa ajaloo uurimisel ja toonitatud hallikate alalhoidmise tarvet. Tööga ongi juba peale hakatud. Valitsus ühes tema poolt ametisse seatud arhiivkomisjoniga on püüdnud arhiivi kuuluvat ainet hävitamise eest päästa. Tartus kutsuti ellu riigi keskarhiiv ühes ametkonna ja juhatusega. Ka arhiivide kokkukogumine Tartu keskarhiivi on alanud. Endised Rootsi kindralkubernide arhiivid, nii Tallinna kui ka Riia omad, toodi Venemaalt tagasi ja paigutati Tartu keskarhiivi; sinna on toodud Kuresaarest Saaremaa ja osa Narva linna arhiivist jne. Seda arhivaalide Tartu keskarhiivi kogumise tööd kavatsetakse edaspidi jätkata. Uurijale on sarnane arhivaalide ühte keskk kohta kogumine iseäranis tähtis, sest ainult ühte keskk kohta kogutud arhiivimaterjal on asjast huvitatud uurijale hõlpsasti ja kiiresti kättesaadav.

Kuid arhivaalide keskarhiivi kogumine moodustab ainult osa tööst. Uurija võib arhiivi ainult siis tagajärjekalt kasutada, kui sinna kokkutoodud materjal süstemaatiliselt klassifitseeritud, kuna vastasel korral raske või koguni võimatu arhiivimaterjali tarvitada. Sellega on uurimise hõlbustamise seisukohast arhiiviane ühte keskk kohta kogumisel ääretu suur tähtsus. Uurijal ei tarvitse enam arhiivimaterjali tundmaõppimiseks linnast linna, kihelkonnast kihelkonda rännata, kus ta harilikult eest leiab ainult korratult hunikusse visatud katalogiseerimata, süstematiseerimata paberivirnu, mis milgi tingimisel arhiivi nime ära ei teeni. Sage-dasti leiab uurija kohal soovitava uurimisaine koguni niisketes keldriruumides või katusekambrites niiskuse läbi koltumas või mõnel muul viisil hukkumas. Kuid ühte keskk kohta kogutuna saab arhiivimaterjal teaduslikuks tarvitamiseks igapidi kättesaadavamaks ja pääseb hävimisest, mis teda kohal ebasoodsates tingimustes niiskuse, tule jne. läbi ähvardab.

Arhiivide korraldamistöö on meil küll alanud ja osa tööst äragi tehtud. Kuid palju suurem osa sellest on tegemata, sest kaugeltki kõik hooletusse jäetud kohalised arhiivid pole veel kesk-arhiivi kokku toodud. Ei ole väiksed ka need mured, mis kesk-arhiivile sündsa ja tulekindla ruumi soetamine tekitab, ega need takistused, mille põhjustab arhiivide töös vilunud tööjõu puudumine, lõpuks tuleb veel ka aineliste abinõude nappust arvesse võtta. Loodetavasti jõuame siiski aegapidi neist takistustest üle. Seni on aga koguni unustusse jäetud eraisikute käes olevad arhiiviained. Ka nende päästmiseks peaks midagi sündima, iseäranis siis, kui tähtis uurimisaine hooletusse jäetuna hävib või hävida võib. Lääne-Euroopa kultuurmais on ka niisuguse arhiiviaine säilitamist silmas peetud, seda võimalikul korral arhiividesse kogutud ja osalt süstematiseeritult trükis avaldatud.

Ei saa kahelda, et ka eraisikute käes leiduval uurimisainel, mitmesugustel isiklikkudel ülestähendustel, päevaraamatutel, memuaaridel, kirjavahetusel jne. uurimise seisukohalt vaadates suur tähtsus võib olla. Sagedasti täiendab sarnane materjal seda uurimisainet, mis saadud avalikkudest, kas valitsuse või kogukonna asutustest. Puudub ju üsna tihti viimastes säilinud ainel see intiimne joon, mis nii omane eraisikute päevaraamatutele, memuaaridele, kirjavahetusele jne. Hoolikama mineviku-uurimise ja läinud ellu süvenemise kohta on niisugusel, intiimselt mineviku mõttekäiku ja tundmisse viival ainel esimese järgu tähtsus. Just see intiimne uurimisaine võimaldab ajaloolasele omandada mineviku kohta täielisema ettekujutuse, aidates minevikku, kui ütelda tohiks, palgest palgesse näha, hõlbustades läinud aegade mõistmist nende igapäevases mitmekesisuses ja konkreetsuses. Ja just Eesti rahva mineviku jälgimisel võib säärasel eraisikute sulest sündinud uurimisainel iseäranis tähtis osa olla. Tõsi küll, vaevalt leidub midagi väärtuslikumat selles mõttes varematest aastasadadest, kus rahvas veel harimata oli ja kitsaste elutingimuste tõttu veel ükski kiht rahva enda keskel kultuuriliselt kõrgemale arenemisastmele ei olnud tõusnud. Puudusid veel need elemendid, kes lugesidagi, veel vähem kirjutada oleks osanud. Ainus võimalus isiklikkudes memuaarides jne. rahva elu puudutada oli see, kui võõrad, kas kirikuõpetajad, reisijad või

teised rahva elust-olust ülestähendusi tegid. Rahvas ise on säilitanud mälestuse sellest ajast suusõnalise traditsiooni abil, mil uurimise seisukohast kuidagi ei või sarnast otsekohest väärtust olla kui kirjalikkudel tunnistustel. Rahva mälestus ajab mitmed sündmused segi, luuletab omalt poolt juurde jne. On täiesti võimatu rahva traditsiooni jutulõnga järele sündmuse ajaks kindlaks määrata. Nii on raske selgusele jõuda, mis rahvas sündmusest enesest teab ja mis ta omalt poolt juurde lisab. Võimatu oleks otsekohe uskuda rahva traditsiooni Kaarel XII viibimisest ühes või teises kihelkonnas. Nagu üksteise võidu jutustatakse õige mitmes ja mitmes kihelkonnas, et Kaarel seal käies kas vankri aisa, kepi või mõõga maasse pistnud, üteldes, et kui see kasvama hakkab, saab Rootsi meie maa tagasi. Kindlamate ja usalduseväärilisemate hallikate järele on Kaarel XII viibimise paigad meie maal teada ja kindel on, et Kaarel XII jalg kunagi ei ole liikunud nii mõnegi kihelkonna pinnal, kelle rahvas tema sealviibimisest või läbisõidust lugusid vestab.

Igatahes ei puudu sarnasel traditsioonil siiski väga suur tähtsus, sest selle abil tutvuneme rahva ilmavaate, arusaamise, igatsuste, soovide ja ideaalidega. Sellest seisukohast vaadates on ka juttudel Kaarel XII-st ja vanast heast Rootsi ajast oma tähtsus ajaloolise uurimise jaoks: see näitab, kuidas rahvas orjaõös vaeveldes tagasi igatses Rootsi aega, mil tema seisukorra parandamiseks nii palju sündis. Palju rikkalikumalt on esitatud rahva enese hulgast tõusnud isikute memuaaride, kirjade jne. läbi Eesti rahva elu, iseäranis vaimline, 19. aastasajal, eriti veel selle teisel poolel, algades ärkamisajaga, mille kohta veel praegugi palju väärtuslikku seni avaldamata. Lõpuks olgu nimetatud, et ka ärilise ja kaubandusliku tegevuse ja koguni sõdade uurimiseks eraisikute ülestähendustes — memuaarides, päevaraamatutes ja kirjavahetuses — väärtuslikku lisa-uurimisainet võib leida.

Narva kaupmehe Hermann Poorteni kirjad, millega tutvustamine käesoleva artikli sihiks, ei anna küll otsekohe ainet Eesti rahva elu uurimiseks. Kuid nad valgustavad maa minevikku ja omavad sellega kodumaa ajaloo uurimisel teatava tähtsuse. Eriti aitab mainitud kirjade sisu uurida Põhja sõja esimese aasta sündmuse, kõige pealt Narva piiramist ja Narva lahingut.

Samuti pakuvad need kirjad õige tänuväärt lisa selle aja kaubanduse ja ärielu käsitlemisel selleaegse Rootsi-Vene piiri läheduses oleval piirimaal. Nii peab Hermann Poorteni kirje arvesse võtma, kui tahetakse selle aja äri- ja kaubanduslikku elu ja liikumist tundma õppida ja aime omandada selle aja inimesest, eriti kaupmehest. Igatahes on Poorteni kirjade sisu väga mitmekesine ja rikas. Poorteni kirjad aitavad uurida meie maa minevikku tähtsal ajaloolisel momendil, suurel pöördepunktil, suure sõja — Põhja sõja algusel, mil heitlemine Läänemere idakalda pärast Rootsi ja Vene-Poola vahel põlema süttis, meie kodumaa saatust vastu meie tahtmist juhiti ja maa ise, nagu varemalt sakslaste siiatulekul ja pärast, 16. aastasaja teisel poolel orduriigi langemisel ja selle järele, hirmsa rüüstamise ja hävitamise tallermaaks jäi.

Käesolevas kirjutuses käsitletud uudisaine on saadud eraarhiivist; see on pärit juba 1633. a. Tallinnas asutatud ja praegugi tegutseva kaubamaja Th. Clayhills & Sons arhiivist. Kaubamaja praegune edustaja Helmuth Vitte andis selle arhiivis leiduva paksu foolioköite, mis sisaldas Narva kaupmehe Poorteni kirjade ära kirje, endise Eestimaa rüütelkonna arhiivihoidjale, hra Georges Wrangelile tarvitamiseks. Hra Wrangeli vastutulelikkuse tõttu võisin minagi 1922. a. jaanuari kuus Tallinnas viibimisel mainitud*) Poorteni kirjade ära kirjaderaamatut kasutada. Poorteni kirjade ära kirjaderaamat moodustab foolioköite, millel 1—599 nummerdatud ja umbes $\frac{1}{6}$ osa sellest arvust nummerdamata lehekülge. Kirjade ära kirjas on tunda 3 eri käekirja, mis kaunis raskesti loetavad, tuntavalt raskemad kui selleaegsed kantselei käsikirjade käekirjad. Ka puudub keelel ja kirjade stiilil ametlikkude dokumentide selgus ja arusaadavus, mille tõttu kirjade lugemine mõnesuguste raskustega ühendatud. Esimene kiri selles ära kirjade raamatus on dateeritud 5. augustist 1700. a. ja viimane 13. detsembrist 1701. a. (Rootsi ajaarvamise järele).

Hermann Poorteni isikust ei ole mul muid teateid, kui need, mis ära kirjaderaamatu kirjade sisu oletada laseb. Nende järele

*) Et käesoleva ära kirjaderaamatu kirjade autor Narva kaupmees Hermann Poorten on olnud, selle tegi kindlaks herra Wrangell, olles huvitatud nende kirjade uurimisest ja nende autori isikust.

otsustades, oli Hermann Poorten kaupmees, kel selle aja kohta suur kaubasõprade ringkond, peaaegu üle terve selleaegse Suur-Rootsi riigi. Tema kaubanduslikud suhted ei ulatanud mitte ükski Rootsi riigi osadesse, vaid, nagu Vene piiri läheduses elavalt suurkaupmehelt oodata võib, ka Venemaalegi.

Poorteni kirjade läbi on ajaloos nii tuntud Narva operatsioon, eriti piiramise käik huvitava lisahallika saanud. Narva lahing kutsus kaasaeglastes suure imestuse esile; ka pärast on see kuulus lahing ja Rootsi võit, selle peale vaatamata, et Põhja sõda Rootsile õnnetult lõppes, paljudes uurijates huvi äratanud. Järjekult ei ole ka Narva piiramist, eriti lahingut käsitav hallikate hulk ja selle najal tekkinud kirjandus väike. Kuid varematel ajaloolastel puudus igakülgne Narva operatsiooni ja Narva lahingut puudutava hallikamaterjali tundmine. Rootslastele olid Vene hallikad võõrad ja venelased ei tunnud Rootsi hallikaid. Pealegi segas mõlemapoolseid uurimusi rahvuslik tendents, mille all iseäranis kannatavad vanemad Vene ajaloolased.

Raske oleks mainida kõiki Narva piiramist ja lahingut puudutavaid hallikamaterjale, mispärast nimetan ainult tähtsamaid.

Peale Narva lahingut andsid rootslased välja ametliku teadaande ^{28. nov.} 8. dets. 1700. a.¹⁾, kus kujutatakse lühidalt rootslaste sõjakäiku Rakverest Narvani ja üksikasjalisemalt Narva lahingu käiku.

See teadaanne ilmus Rootsi, s. o. ametlikus riigikeeles, siis veel Saksa²⁾, Eesti, Soome ja vististe ka Läti keeles. Mõne võrra tarviline Narva operatsiooni uurimisel, iseäranis Vene sõjavägede

¹⁾ Daatumid tekstis on antud uue (Gregoriaanuse), vana (Juliaanuse) ja Rootsi ajaarvamise järele. Vahe vana ja uue ajaarvamise vahel oli a. 1700 11 päeva. Rootsis püüti vana ajaarvamist uuele sellega lähendada, et 1700. a. lisapäeva arvesse ei võetud (vana kalendri järele pidi 1700. a. veebruari kuul 29 päeva olema) ja nii oli 1700. a. uus ajaarvamine Rootsi ajaarvamisest ainult 10 päeva ees. 1712. a. võeti Rootsis uuesti vana ajaarvamine ja a. 1753 lõpuliselt uus ajaarvamine tarvitusele.

Poorteni kirjade daatumid tsitaatides on antud ainult Rootsi ajaarvamise järele, nagu see on Poorteni kirjade ära kirjaderaamatus.

²⁾ Saksakeelne teadaanne on ära trükitud ka Livonica Oder einiger Zu mehrer Erläuterung der Mit Anfang des 1700. Jahrs in Lieffland entstandenen Unruhe dienlicher Stücke und Actorum Publicorum Fasciculus Quintus s. d.

suuruse küsimuse otsustamisel on n. n. Vene tsaari Peetri päeva-
raamat¹⁾). Täielisemat ja väärtuslikumat ainet Narva operatsioonist,
Narva ja Ivangorodi piiramisest, Vene riisumiskäikudest Virumaa
idapoolsesse ossa, Rootsi väe appitulekust ja lahingust enesest
sisaldab selleaegse Viru-Jaagupi pastori Christian Kelchi kroonika:
„Liefländische Historia“ (ilmus 1695. a.) jatk ehk kuues osa, mis
tuntud Continuationi nime all²⁾). Veel väärtuslikum töö Narva
piiramise käigu uurimisel on Vene väe piiramistööid juhatava
kindralleitnant Ludvig Nikolaus von Hallarti päevaraamat, mis
sünnimusega ühel ajal kirjutatud³⁾)

Lahingu käiku valgustavad ka De la Gardie arhiivis ära trü-
kitud Rootsi ohvitseride Karl Kasper Wrede ja Axel Sparre kir-
jad⁴⁾). Üsna rikkalikku materjali leidub ka tsaar Peetri ajaloole
juurdelisatud materjalide hulgas⁵⁾). Rootsis on viimasel ajal ühes

et I. Teadaanne algab sõnadega „Kurtzer und warhaffter Bericht von dem
glorieusen und bey vieler Menschen Gedenken nie erhörtem unvergleichlichem
Siege...“ den 20. Novembris stil. vet. 1700.

1) Vene uurijatest tunnevad Ustrjälöv jne. tsaari päevaraamatut „Гисторія
Свейской войны“ nime all. Tsaari päevaraamat seati kokku tsaari käsul tema
enese kontrolli all. Välja antud on ta Vene ajaloolase Stsherbatovi poolt
1770. a. pealkirjaga: „Журналъ или поденная записка Петра Великаго съ
1689. года даже до заключенія Нейштадскаго мира.“

2) Christian Kelch. Liefländische Historia. Continuation 1690 bis 1707.
Nach der Originalhandschrift zum Druck gegeben. Mit Vorwort, Nachweisen
und Personenregister versehen von Johannes Lossius. Dorpat, 1875. Nii siis
ei tuntud kaua aega seda väärtuslikku hallikat. Vene ajaloolased, peale A. V.
Petrovi, ei ole teda tarvitanud ka mitte oma hilisemates töödes, mis peale Kelchi
kroonika jatku ilmumist avaldatud.

3) Das Tagebuch des Generals von Hallart über die Belagerung und
Schlacht vom Narva 1700. Herausgegeben von Dr. Fr. Bienemann jun. Beiträge
zur Kunde Eht-, Liv-, und Kurlands. Band IV, Heft 4. Reval 1894. Hoolikalt
toimetatud kriitiline väljaanne. Tähtsad on ka Hallarti kirjad Saksi kuninga
Augustile (äratrükitud Н. Устряловъ, Исторія царствованія Петра Великаго,
томъ четвертый, часть II. Санктпетербургъ 1863).

4) P. Wieselgren. Dela Gardiska Archivet eller handlingar ur Grefl. Dela
Gardiska Bibliotheket på Löberöd. Trettonde delen. Lund, 1840.

5) Н. Устряловъ. Исторія царствованія Петра Великаго. Томъ чет-
вертый, часть II. Санктпетербургъ, 1863. Seal on äratrükitud Hallarti ja hertsog
de Croy kirjad Saksi kuninga Augustile, Vene irregulaarse ratsaväe ülema
Boris Sheremetjevi kirjad tsaarile ja Vene sõja ülemjuhatajale Feodor Golovinile
ja mitmed tsaar Peetri kirjad. Iseäranis tähtsad on seal äratrükitud materjalid

Kaarel XII sõdade ajalugu puudutavate materjalikogudega täi-
nenud ka see ainestik, mis käsitleb Narva operatsiooni, Kaarel XII
sõdurite ja päevaraamatute väljaandmisega¹). Üsna rikkalikku
lisa Narva operatsiooni uurimiseks sisaldavad ka veel mitmed
Rootsi ja meie endised Riia ja Rootsi kindralkuberneride ja Narva
linna arhiivid²). Rootsi arhiivides leiduvat materjali on kasutatud
teadusliku uurimise jaoks Narva operatsioonist, mis äratrükitud
Rootsi kindralstaabi poolt väljaantud koguteoses Kaarel XII sõja-
käikudest³).

Suurt mõju vanema uurimise peale on jätnud ka kahe täht-
sama Kaarel XII ajalookirjutaja Gustav Adlerfeldi⁴) ja Jöran Nord-
bergi⁵) Kaarel XII ajalood.

Seni tuntud arhiiviale Narva operatsiooni uurimiseks on
Poorteni kirjadega selle poolest huvitav lisa saadud, et nüüd on
meil üksikasjalisemalt teada sellest, mis Narva piiramise ajal
mõeldi ja milline meeoleolu seal valitses. Samuti leiame Poorteni
kirjadest selgitavat ainet mitmegi Narva piiramisaja üksikasja
kohta, millest ka Kelch ja Hallartki teavad.

Vene sõjaväeosade arvulisest suurusest. Tsaar Peetri kirjad on ilmunud ka eri
väljaandena Vene akadeemiku Bõtshkovi poolt: „Письма и бумаги импе-
ратора Петра Великаго“. Narva operatsiooni puudutavad tsaari kirjad leidu-
vad selle seeria esimeses andes (томъ первый 1688—1701. С. Перербуртъ, 1887.)

1) August Quennerstedt. Karolinska krigares dagböcker. Neid on seni
juba üle 10 ande ilmunud. Mõned selles seerias ilmunud sõdurite päevaraama-
tutest, nagu leitnant krahv C. H. P. Sperlingi (äratrükitud 3. andes) ja arvata-
vasti insener-ohvitseri Visocki-Hochmuthi (äratrükitud 2. andes) omad sisaldavad
üsna huvitavaid üksikasju Rootsi sõjavägede Narva alla mineku tee ja lahingu
enese kohta. Iseäranis tähtis Rootsi sõdurite päevaraamatutest on drabantohvit-
seri Karl Wrangeli päevaraamat (Vaata: Samuel E. Bring. Några anteckningar
om och af generalmajoren och kaptenlöjtnanten vid drabanterna Karl Wrangel.
Karolinska förbundets årsbok 1910. Lund 1911.)

2) Nüüd on endised Riia ja Tallinna Rootsi kindralkuberneride arhiivid
riigi keskarhiivis.

3) Generalstaben. Karl XII på slagfältet II. Stockholm, 1918. See teos
on välja antud Kaarel XII. 200-aastase surma-aasta mälestuseks.

4) Gustav Adlerfeld käis kuningas Kaarliga ja Rootsi sõjaväega 1701. a.
algades kaasas, kuni ta 1709. a. Poltaava lahingus langes. Tema poolt kirjutatud
Kaarel XII ajalugu ilmus Prantsuse keelde tõlgituna 1740—42. Amsterdamis (His-
toire militaire de Charles XII. . .).

5) Konung Carl den XII-tes historia. Stockholm. 1740.

Küsida tuleb, miks kaupmees sõjasündmustest kirjutas. Et vastata sellele küsimusele, on tarvis arvesse võtta aega ja kirjade kirjutaja autori isikut. Põhja sõja aeg, mida meist enam kui 200 aastat lahutavad ja mille esimestelt aastatelt, a. 1700—1704, Poorteni kirjad pärit, erineb läbikäimise ja teadete levitamise hõlpuselt tuntavalt meie ajast: puudus aurulaev, raudtee, telefon, telegraaf. Tunti ja tarvitati ainult maateid, mis ka palju halvemal seisukorras olid kui meie aja sillutatud teed, sõideti üle mere purjelaevadel. Selle aja elu oli kinnisem, inimene liikus vähem ja ei lahkunud naljalt kodukohast, vahest ainult siis, kui elutegevus seda tungivalt nõudis. Uudised välisilmast jõudsid õige hilja päralt ja paljud omamaa sündmustest, võõrastest maadest koguni kõnelemata, jäid tundmatuks. Inimene elas kitsamas piiris, tal puudus laialisem ülevaade oma ja võõrast maast.

Meie aja inimest huvitab küsimus, kust ja missugustest hallikatest kuulis selle aja inimene välisilmast ja sõjasündmustest, sest need, iseäranis viimased võisid inimesi siis samuti huvitada, nagu meiegi ajal, eriti veel siis, kui sõda külje all ja isiklik elu ning varandus hädaohus, nagu Põhja sõja aegu meie maal.

Kui Põhja sõda algas, puudusid meie maal ajalehed. Tahtmine sõjasündmustest jne. teada saada mõjutas esimeste ajalehete väljaandmise tarbe; nii hakkasidki kesk sõjakeerdu Tallinnas ja Narvas esimesed ajalehed ilmuma.¹⁾ Neid anti väija muidugi Saksa keeles, rahva peale sel ajal ei mõeldud. Rahvale jäi kõiksugu ametlike teadaannete ja sündmuste tutvustamise paigaks peajasjaliselt mõis ja kiriku kantseel. Suurematest lahingutest, nagu seda kahtlemata ka Narva lahing oli, teatati kiriku kantseel, kus ka ametlikke teadaandeid ette loeti. Nagu varemalt öeldud, ilmus teadaanne Narva lahingust ka Eesti keeles. Kiriku kantseel teatati rahvale samuti meestevõtmisi, vilja ja riiete nõudmisi kroonule²⁾. Ametlikud teadaanded valmistati peajasjaliselt tähtsamaist lahingutest, kuna väiksemaist ja vähem tähtsaist lahingutest ja sündmustest neid ei tehtud. Teated suu-

¹⁾ Esimene ajaleht hakkas Tallinnas ilmuma a. 1701 ja Narvas a. 1702 (vaata prof. A. R. Cederbergi kirjutus „Die Erstlinge der estländischen Zeitungs-litteratur,“ Acta et Commentationes Universitatis Dorpatensis B. III. 3).

²⁾ Muidugi tarvitati kõige selle tutvavakstegemiseks ka teisi abinõusid.

rematest lahingutest kõnelesid peaaegselt sündmuste peajoonest, ilma üksikasju arvesse võtmata.

Sõjasündmustest võisid vesta ka sõjaväest kodulastud invaliidid; või kui lahing omal maal peetud, tõid ehk ka oma moodu sõjauudiseid lahingu seljatagant kojupööranud küüdimehed kaasa. Nii seletati sõjasündmustest nii kuidas neid nähtud või neist arusaadud, naabritele edasi. Ametlik teadaanne maa kõrgematele võimukandjatele, näit. kindralkubernereidele, sündis nagu käsuandminegi kiirkäskjalgedega saadetud kirjade teel. Ka eraisikud võisid kirje kirjutada; kuid teadagi oskasid kirjutada ja lugeda ainult maa jõukamad ja enam haritud kihtidesse kuuluvad isikud.

Poorten oli kaupmees, pealegi suurkaupmees, kelle kaubanduslikud sidemed ulatasid, nagu tähendatud, üle selleaegse Suur-Rootsi riigi: Stokholmi, Turgu, Ingerisse, Riiga, Tallinna ja kogu sarnasesse maapaika, nagu Kuusalussegi. Juba laialdased kaubanduslikud suhted ja sidemed sundisid teda suurt kirjavahetust pidama. Kirjutab Poorten äriasjades, kuid äriasjade kõrval ka paljust muust — oma perekonnaelust, sõjasündmustest jne. Ja viimastest ehk seda enam, et ärimehe käekäik saatuslikult sõjasündmustest ärarippuv. Läheb sõda kaugemale, jääb ärimees rahulikumaks ja ajab oma äriasju julgelt, saates kartmatult kaupu välja; tuleb sõda lähemale, siis läheb ka ärimehe meeoleu ärevamaks, sest terve varandus on kaalul. Põhja sõda oli just lahti puhkemas ja tsaar Peeter 1700. a. sügisel peale põhjalikumaid ettevalmistusi alganud Narva sõjakäiku, mille eesmärgiks oli Ivangorodi ja Narva võtmine. Narvas aga oli Poorteni elukoht, ja sinna jooksid kõik tema äritegevuse niidid kokku. Kaupmehe meeoleu on, nagu kirjade sisust märgata, lahtipuhkenud sõja tõttu ärev: ta kardab Peipsil ja Ingeris teel olevate kaupade pärast. See sunnib teda ikka ja ikka oma ärisõpradele kirjutama ja vahetpidamatult sõjasündmuse silmas pidama.

Kõigile sellele võivad seltsida veel mõned muud põhjused, miks Poorten niipalju sõjasündmustest kirjutab. Ta jutustab pikalt, nagu teojõuline ja elurõõmus inimene kunagi. Sagedasti on kirjad, mis sõjasündmustest vestavad, ümberkirjutatult mitu poognat suured. Ka püüe enese isikut ülistada ja oma tegudega kaubasõprade ees uhkustada kihutab jutukat kaupmeest laiu

ja piki kirju kirjutama. Asjalugu on järgmine. Järgmisel päeval peale Narva lahingut, $\frac{1. \text{ det.}}{20. \text{ nov.}}$ 21. nov., kui Poorten, nagu ta ise kirjutab¹⁾, hommikul Rootsi kuningat laagrisse tervitama läks, saadeti ta kui Vene keelt mõistja ühes 10 sõduri ja ühe ohvitseriga tsaari kassa järele jõe taha Kampershholmile. Jõetagune kubises Narva alt lahkuvatest venelastest, kes paanilisest hirmust täiesti vallatuna kiirelt edasi ruttasid. Vene sõjakassat oli tarvis paati viia. Madala kalda tõttu tuli rahakastide paati kandjatel vette astuda. Et rootslasi mitte lasta enda jalgu märjaks teha, olla Poorten enda kaasasolevate rootslastega mõõku paljastades sundinud venelasi seda tegema. Ja venelased täitsidki, mis nõuti, selle peale vaatamata, et neid juba jõe taga mitmed tuhanded oli, kuna rootslasi kõigest kümnekond meest. Samuti võib Poorten ka uhkustades kõneleda sellest, kuidas ta juba jõe taha läinud Novgorodi kubeneri vürst Ivan Trubetskoi ja Imeretia printsi Aleksandri, Vene suurtükiväe ülema, siia poole jõge tagasi kutsus, kus nad mõlemad seepärast vangi jäetakse, et venelased allaandmise kokkuleppe tingimustest üle astunud. Need teod annavad Poortenile pärastpoole põhjust mitmeski kirjas oma kaubasõprade ees uhkustamiseks.

Mõned Poorteni kirjad jutustavad iseäranis täieliselt Narva piiramise ja Narva lahingu käigu üksikasju. Sarnastest mainin siin Poorteni kirja Turgu Carel Schafferile, mis dateeritud 2. veebruarist 1701. a. Piiramise ajalt kirje ei ole. Viimane Poorteni kiri Narva piiramise alguse ajalt on kirjutatud siis, kui Vene väed Novgorodi kubeneri vürst Trubetskoi juhatusel üle Naroova tulid ja linna Eestimaa poolt sisse piirasid.²⁾ Esimene kiri peale piiramise lõppu on dateeritud Narva lahingu järele $\frac{3.}{22.}$ 23. novembril, s. t. kolmandal päeval peale lahingut³⁾. Et 10-nädaliselt piiramisajalt kirjad puuduvad, on arusaadav: aruurikkad Vene väed ümbritsesid raudrõngana linna ja eraldasid selle muust maailmast täiesti.

Need Poorteni kirjad, mis enne piiramisealgust kirjutatud, jutustavad kuuldustest, Vene piirivalve kõvendamisest Ingerist

¹⁾ Poorteni kiri Turgu, Carel Schafferile, dat. Narvas 2. veebr. 1701. a.

²⁾ See kiri on adresseeritud Dietrich Reimersile, Tallinna, dat. Narvas 13. septembril 1700. a.

³⁾ Poorteni kiri Dietrich Reimersile Tallinna, dat. Narvas 23. nov. 1700. a.

Karjalani ja selle mõjul Narvas tekkinud meeleärevusest¹⁾. Ennemainitud kiri Dietrich Reimersile Tallinna ^{23.}/_{12.} 13. septembrist kujutab Narva piiramise algust, Vene vägede minekut üle Naroova, pakub venelastelt saadud teated Narva alla jõudnud Vene väe suurusest ja sellest, missugused väed veel järele tulemas. Nende teadete järele pidi vürst Trubetskoil 20 rügementi olema, igas rügemendis 7—800 meest. Järjekult pidi Narva all juba umbes 15000 meest olema, milline arv aga teiste hallikate andmetega tasakaalus pole, vaid tugevasti on liialdatud. Edasi jutustab Poorten samas kirjas, et venelased linnast 2—3000 sammukaugusel laagrisse asunud. Samas kirjas teatab tähelepanelik kaupmees veel, et venelastel piiramissuurtükid puuduvad ja et neid Pihkvast järele oodetakse.

Narva piiramist ja Narva lahingut kirjeldavad õige mitmed Poorteni kirjad, mis ta peale lahingut oma kaubasõpradele kirjutanud. Kõnekas kaupmees ei väsi neis pikalt ja laialt esitamast piiramise ajal juhtunud sündmusi. Kuid siiski erinevad need kirjad omavahel mõne üksikasja kujutamises. Üksikasjad, mis Poorten oma kirjades ette toob, toetavad ennemainitud Kelchi kroonika Continuationi ja Hallarti päevaraamatut. Kuid mitmeski üksikasjas annab Poorten siiski hoopis uusi teateid, mis Kelchil ja Hallartil puuduvad. Kelch ja Hallart dateerivad piiramiskäigu üksikasju, Poortenil aga puuduvad sagedasti daatumid. Kuid kui meie sündmuste kirjeldusi kõigis mainitud hallikates võrdleme, ei ole kuigi raske Poorteni poolt kujutatud sündmusi Kelchi Continuationi ja Hallarti päevaraamatu abil ajas kindlaks määrata ja täpselt dateerida.

Huvitav on just see, mis Poorten teab jutustada esimestest päevadest peale Narva piiramise algust. Sõjasündmused tabasid narvalasi järsku, peaaegu ootamata. Poorteni järele olid Narva piiramise esimesed päevad, nagu arvatagi võib, segased, — kodanikke täitis ärevus ja hirm tulevaste sündmuste pärast. Kuid agar ja tubli Narva komandant, oberst Henning Rudolph Horn ei kaotanud pead. Temale tegi tõsist muret asjaolu, et Narva kindlused kaugeltki soovitavas ja selleaegsetele nõuetele vastavas

¹⁾ Poorteni kiri Clas Bergile Nyeni, dat. Narvas 1. septembril 1700 a. ja Poorteni kiri Johann Olnaule Tartu, dat. Narvas 10. septembril 1700. a.

kaitseisukorras ei olnud. Selle järgi kui Rootsis reduktsiooni läbi viima hakati ja kroonumõisate sissetulekud selleaegset kitsikuses olevat Rootsi riigimajapidamist aitasid korraldada, pidas ka kuningas Kaarel XI suurema hoolega silmas riigi väliskaitset: sõjaväele muretseti uus varustus, ehitati uusi sõjalaevu ja pandi iseäralist rõhku kindluste kaitseisukorda seadmisele, eriti katsuti parandada piiri läheduses asuvaid kindlusi, milliste hulka kuulus teiste hulgas ka Vene piiri läheduses olev Narva kindlus. Kuid Narva kindluse kaitseisukorda asetamine ei olnud Põhja sõja alguseni veel lõpule viidud ja Eestimaa poolset uuel linnaosal puudus veel täieline kaitse.

See kindlustamatu uus linnaosa oligi Narva komandandil südame peal. Rootslastele õnneks puudusid esimestel Vene väeosadel, mis septembri algusel (Rootsi ajaarvamise järele) Novgorodi kubernerri vürst Trubetskoiga Narva alla jõudsid, piiramisesuurtükid. Neid pidi järele toodama veeteed kaudu Pihkvast ja vee- ja maanteed kaudu Novgorodist. Esiatgu puudus ka osav piiramistööde juhataja. Just sel ajal, kui vürst Trubetskoi Narva alla jõudnud ja vägedega üle Narvoova minnes Narva piiramist oli alanud, lõpetas Saksi kuningas August Riia tagajärjetu piiramise ja saatis Narva alla osava sõjainseneri kindralleitenant Ludvig Nikolaus von Hallarti. Hallart jõudis Narva alla ^{2. okt.}_{21. sept.} 22. sept., tsaar ise kaks päeva hiljemini, septembri lõpul. Oktoobri esimesel poolel toodi Narva alla Vene piiramisesuurtükid ja piiramistööd algasid oktoobri algusel¹⁾. Seda vaheaega kasutas Narva komandant Horn, et uut linnaosa kaitseisukorda viia, nagu Kelch²⁾ ja veel täielisemalt Poorten jutustab. Poorten teab³⁾, et Narvas suure kiirusega Liivimaa poolset uut linnaosa kindlustati. Töötasid kodanikud ja sõdurid spetsialistide-ohvitseride juhatusel.

Paari nädala jooksul läkski korda uut linnaosa sarnasesse kaitseisukorda viia, et vaenlane teda nii hõlpsasti võtta ei võinud. Arvesse võttes Narva garnisoniväe vähest arvu, kõigest 1800—1900 meest, kodanikud ja talupojad kaasa arvamata, laskis

¹⁾ Rootsi aja järele.

²⁾ Kelch, Continuation, lhk. 126—127.

³⁾ Poorteni kiri Carel Schafferille Turgu, dat. 2. veebr. 1701. a. j. t.

komandant Horn, nagu Poorten ja mõned teised hallikad teavad, mehed kindluse-eelsetelt kontrescarpidelt linna garnisoni täienduseks võtta ja nagu Poorten edasi jutustab ¹⁾, ehitati, kus seda tarvis läks, kortiine ja brustvehre (rindkantse) ja asetati kindluse müüridele suurtükid. Eestimaa poolt Narva viiva tee värav müüriti kinni. Ühe teise väravaga sündis samuti, ainult selle vahega, et sinna läbipääsemiseks avaus jäeti. Sillad Eestimaa poolt sisseviiva tee kohal olevalt vallikraavilt võeti ära; valli eel olevad kraavid kindlustati pallisaadidega, mille ette kärbised pandi ja tehti veel teisi korraldusi, mis kindluse kaitseseisukorda viimine nõudis. Narva kindlustamatuid eeslinna tabas saatus, mis tol ajajärgul kindlustatud linnade kindlustamata osadele harilikult ikka piiramise ajal osaks sai: nad põletati maha, et vaenlane neist toetuspunkte ei leiaks ja nende majasid linnale lähenedes tormijooksude ettevalmistamisel ei saaks kasutada. Ei võidud hoolida üksikute kodanikkude varanduslikust kahjust, kui üldine julgeolek hädaohus. Poorten kirjutab ²⁾, et eeslinna majad, ilusad aiad ja aidad ühes neis leiduvate tagavaradega põlema pandud. Põlemapistmise kõige paremaks momendiks olla peetud aega vastu keskööd ja just sellepärast, et näha, kas vaenlane, kasutades öö pimedust, ei püüa kindlustamata linnaosadele tormi jooksta. Nii hävines Narva eeslinn ³⁾.

Siis teab ka Poorten, et Ivangorodi Vene rahvusest kodanikke nende palve peale linna kaitsmisest vabastatud ja neile seljataguseid töid antud. Venelaste palvele vastutuleku põhjuseks olnud usaldamatus nende vastu ja kartus, et, kui neid oma sugurahva vastu saadetakse, nad kergesti võivad nende poole üle minna ⁴⁾.

Aegamööda kadus kodanikkude keskelt esialgne meeleärevus ja hirm; harjuti mõttega, et pikem piiramiseaeg tuleb üle elada. Esialgsed teated noore Rootsi kuninga kavatsustest Liivimaale tulla, peale selle kui Traventhali rahu ⁵⁾ tehtud, olid mui-

¹⁾ Samas kirjas.

²⁾ Samas kirjas.

³⁾ Samas kirjas.

⁴⁾ Samas kirjas.

⁵⁾ 18. augustil 1700. a. (uue stiili järele).

dugi ka Narva ulatanud. Kuid, nagu Poorten teab, said narvalased piiramise algusel neid õieti erutava teate. Hollandi laevnik, kes 2 päeva enne piiramise algust Narva reidile saabus, jutustas, et hiljuti Traventhalis Rootsi ja Daani vahel tehtud rahu ei võivat kestev olla: Daani kuningas ei leppivat sellega ja kavatsevat Skanes, Lõuna Rootsis, uuesti peale tungida. See sundivat Rootsi kuningat Rootsi jääma. Poorteni järele olla Narvas arvatud, et pikem piiramine tuleb üle elada, mis kuni kevadeni kesta võiks, kuni kuningas võimaluse leiab Rootsist appi tulla. Liivimaal, Ruhja juures laagris olevalt väelt, mida kindralmajor Otto Vellingk juhatas, abi ei loodetud: teati, et see vägi väikene, kõigest 4000 mehe tumber ¹⁾).

Keeldun siin kohal jutustamast teisi üksikasju Poorteni kirjade järele. Nad sisaldavad võrdlemisi vähem uudist. Detailsemal Narva piiramise uurimisel on nad aga möödapääsematud. Huvi pakkuva võivad Poorteni teated Johann Gummertist ²⁾, tema Narvas kinnipidamisest ³⁾ ja veel mõnest teisest üksikasjast Narva piiramisel, nagu Vene vägede suurusest Narva all ⁴⁾.

Venelastele ei õnnestanud kõigi jõupingutuste peale vaatamata Narva piiramine. Asjaolud muutusid kiiresti nende kahjuks. Kuningas Kaarel jõudis $\frac{16}{5}$ 6. oktoobril 1700. a. Pärnu ühes Rootsist üle mere tuua kavatsatud vägede ühe osaga. Rootsi maha jäänud ja teel olevad väed maandusid pärast Pärnus ja

¹⁾ Kindralmajor Otto Vellingki väed olid Soomest kevadel üle lahe tulnud ja Riia all saksilaste vastu tegevuses olnud. Peale saksilaste üle väina tuleku taganes Vellingk kiiresti, jättes jalaväeosi Riia garnisoni ja asudes peasjalaliselt ratsaväe osadega, soomlaste ja eestlastega Ruhja juurde laagrisse.

²⁾ Narva üleläänud Preobraszenski bombardeerijate roodu kapten, tsaari armualune. Uuem uurimine on kindlaks teinud, et Gummert ei olnud äraandja, vaid et ta kavalusega püüdis Narva kindlust venelaste kätte mängida.

³⁾ Poorteni kiri Johann Olnaule Tartu, dat. Narvas 17. dets. 1700.

⁴⁾ Kirjas Hintz comp. Offkingile Riiga 7. dets. 1700 mainib Poorten Vene kaotuste summa Narva lahingus uppunutena ja langenutena 18.000 mehe suuruseks, nagu Rootsi ametlikus teadaandeski (Livonica fasc. V, lhk. 19). See arv on aga tõepoolest tublisti liialdatud. Samas kirjas nimetab Poorten Vene väe üksikute osade suurust järgmiselt: 43000 ratsa- ja jalaväelast, 15000 talupoega jne. Kokku siis kuni 60000 meest. Ratsa- ja jalaväe suuruse on Poorten peaaegu õigesti üles annud.

Tallinnas. Tallinna tulid ka Soomest Eestimaale käsutatud väed. Kõik väed polnud veel Rakveresse kokkutulnud, kui kuningas Kaarel sealt $\frac{23.}{12.}$ 13. novembril 1700. a. Narva alla edasi läks väega, mis ainult 10—11000 mehe suurune. Ja $\frac{30.}{19.}$ 20. novembril 1700. a. peeti ajaloos nii tuntud Narva lahing. Venelased said täiesti lüüa ja lahkusid peale selle, kui nad öösel kapituleerunud, $\frac{1.dets.}{20. nov.}$ 21. novembril. Nii pääsis Narva 10-nädalisest piiramisest.

Lahingu kirjeldus ise on Poorteni kirjades, võrreldes teiste hallikatega, nagu Kelchi Continuationi, Hallarti päevaraamatu ja mõnede Rootsi sõdurite päevaraamatutega, kahvatum ja vähem üksikasjaline. Poorten ei pea tarvilisekski lahingu käigu üksikasju jutustama hakata, — seda otstarvet täitis ju vastav ametlik teadaanne, mille Poorten saadabki kirjaga kaasas oma ärisõpradele.

Puudutan siin veel üht üksikasja, mis trehvavalt Poorteni isikut iseloomustab. Nagu varemalt nimetatud, saadeti $\frac{1. dets.}{20. nov.}$ 21. nov. hommikul Poorten ühes 10 Rootsi sõduri ja ühe ohvitseriga tsaari sõjakassat jõetagant ära tooma. Poorten pidi kui Vene keelt oskaja üle jõe viidud Vene lipud tagasi nõudma. Üle jõe läinud Vene väe ülemad, Novgorodi kuberner vürst Trubetskoi ja suurtükiväe ülem, Imeretia prints Aleksander, ei suutnud lippe nii pea muretseda¹⁾. Enne sõja lahtipuhkemist oli Poorten Trubetskoile kaks hõbekannu Novgorodi saatnud, mille hinda vürst Trubetskoi Poortenile veel ära ei olnud tasunud²⁾. See meelitas Poorteni vürst Trubetskoid ja Imeretia printsi Aleksandrit siia poole jõge kutsuma. Nad tulidki. Kuid siinpool jõge laskis Rootsi kuningas nad vangi jätta, sest venelased polnud allaandmise kokkuleppe tingimusi täitnud. Poorten võis siis uhkustades ühes omas kirjas kiidelda: „nad saavad sagedasti minu peale mõtlema.“ Ja nii oligi: Imeretia vürst Aleksander suri vangipõlves ja Novgorodi kuberner vürst Trubetskoi pääsis Rootsi sõjavangist alles 18 aasta järele. Muidugi oli neil siis põhjust oma saatuse pärast kibedusega Poorteni peale mõtelda.

Vahest on ka see Poorteni kohta iseloomustav, et ta tsaari kassast, mis 11 katis 32000 rubla sisaldas, ühes teise kaup-

¹⁾ Poorteni kiri Carel Schafferile Turgu, dat. Narvas 2. veebr. 1700. a.

²⁾ Poorteni kiri Samuel Pfütznerile Kuusalusse, dat. Narvas, 28. dets. 1700. a.

mehe Baumgarteniga 10900 rubla äravahetamiseks saab¹⁾. Ka Vene väeülemuse rahatut seisukorda oskab kaupmees sellega kasutada, et ta neile kõrge protsendi eest raha laenab²⁾. Ta ettevaatlikkus ja huvi asja vastu lähuvad koguni nii kaugele, et Hallarti poolt joonistatud Narva piiramise kaardi trükki toimetab. Viimased üksikasjad iseloomustavad trehvalt Poorteni isiklikku energiat ja algatusvõimet.

Et mul peajasjaliselt kavatsetud oli Poorteni kirju silmas pidada ühenduses Narva operatsiooniga, siis jätame siin Poorteni kirjade järele sõjasündmuste jälgimise peale Narva lahingut. Lisan ainult niipalju juurde, et Poorten neid sündmusi sama huviga jälgib. Nii kirjutab ta Adrian Lindemannile Tallinna Rootsi sõjaväes möllavast kohutavast tõvest ja kuninga Narvast lahkumisest $\frac{23.}{12.}$ 13. novembril³⁾. Samuti leidub ka teistes Poorteni kirjades mitmesuguseid teateid sõjasündmuste, vägede liikumise jne üle. Ja need Poorteni teated on seda huvitavamad, et ta terava tähelepanejana sündmusi üsna õieti kirjeldab. Kuid Poorteni kirjade ulatus ei piirdu ainult sõjasündmuste uurimisega, vaid neis leidub õige rikkalikult ainet ka selleaja ärielu ja kaubanduse tundmaõppimiseks. Meie näeme neist, kuidas sel ajal kaubeldi, kuidas kaupu välja saadeti, mis saadeti, kui palju kaup maksis. Poorteni kirjade järele õpime tundma ka selle aja kaupmehe kuju, kõige pealt muidugi Poortenis eneses. Muidugi ei tohi aga meie Poorteni veel kui selle aja kaupmehe üldtüüpi võtta, sest temal, kui tugeval isikul, võivad mitmed iseloomuomadused täitsa enesekohased, individuaalsed olla.

Poorteni kirjad on selgeks tunnistuseks sellest, milline tähtsus mõnikord eraisikute kirjavahetusel, päevaraamatutel, memuaaridel jne. ajaloo uurimiseks võib olla. Jääb soovida, et meie laiemad kihid hoolega selle järele valvaks, et selletaoline tähtis uurimismaterjal hukka ei saaks, vaid et selle eest hoolitsetaks, seda hoolega alalhoitaks või mingisugusesse arhiivi toimetataks, kus uurijad seda hõlpsamini võivad kasutada. *H. Sepp.*

1) Poorteni kiri Carel Schafferile Turgu, dat. Narvas, 2. veebr. 1701 a.

2) Poorteni kiri Dietrich Reimersile Tallinna, dat. Narvas 18. jaan. 1701. a.

3) Poorteni kirjad Adrian Lindemannile Tallinna, dat. Narvas, 7. ja 14. detsembril 1700. a.

Ülevaade Akadeemilise Ajaloo-Seltsi tegevusest 1920—1922.

Üliõpilaskonna ajalooliste huvide edendamiseks, virgutuseks loovale uurimistöele kerkib ülikooli õpejõudude keskel 1920. a. kevadel mõte päevakorrale sellekohase akadeemilise seltsi asutada. 11. märtsil 1920. a. peetakse asutamiskoosolek, millest osa võtavad: prof. A. R. Cederberg, prof. J. Bergman, prof. H. Oldekop, dots. P. Bauman, hrad H. Sepp ja P. Treiberg. Otsustatakse asutada selts, mille ülesandeks oleks üliõpilaste ajalooliste huvide arendamine, kuna laialisemate kavatsuste teostamine tulevikku kanduks. Samal koosolekul võetakse vastu prof. A. R. Cederbergi poolt esitatud asutatava seltsi põhikirja kava. Seltsi ellu viimiseks tarvilisi samme astuma volitatakse koosolijate poolt prof. A. R. Cederberg ja dots. P. Bauman. Ülikooli valitsus kinnitab põhikirja, kuid eksituse tõttu jääb selts registreerimata. Alles tänavu, pääle kaheaastase tegevuse, registreeritakse ta ülikooli nõukogu koosolekul 19. aprillil s. a., arvates tegevuse algust 19. aprillist 1920. a. Avamiskoosolek peetakse 19. aprillil 1920. a. Ettekannetega esinevad: prof. A. R. Cederberg pikemas tervituskõnes, dots. P. Bauman teemaga: „Praeguse aja ülesannetest kreeka ajalooteaduses“ ja üliõp. L. Metslang E. Löwy raamatu üle: „Die griechische Plastik“.

Seltsi juhatusse valitakse: esimeheks — prof. A. R. Cederberg, abiesimeheks — dots. P. Bauman, sekretäriks — üliõp. L. Metslang, laekahoidjaks — prof. H. Oldekop, juhatuse liikmeteks — prof. J. Bergman ja üliõp. E. Pedriks. Mainitud isikud valitakse aastakoosolekul 11. aprillil 1921. a. uuesti.

Seltsi praegusesse juhatusse kuuluvad: esimehena prof. A. R. Cederberg, abiesimehena P. Treiberg, sekretärina H. Otten-son, laekahoidjana prof. H. Oldekop, juhatusliikmetena L. Metslang ja H. Kruus. Kontrollkomisjoni liikmeteks on A. Oinas ja O. Leinbok, nende asetäitjateks H. Mora ja G. Niggol.

Vastavalt ülesandele korraldab selts koosolekuid mitmekesiste ettekannetega, peaaegselt puhta ajalooteaduse alalt. Koosolekuid peeti esimese aruande aasta vältusel 7, kevadsemestril 2, sügissemestril 5. Peale prof. A. R. Cederbergi kolme tervituskõne oli ettekandeid kokku 12, neist 10 ülikooli õpejõudude, 2 üliõpilaste poolt. Teisel tegevusaastal peeti 9 koosolekut, kevadsemestril 5, sügissemestril 4, 11 ettekandega. Üliõpilastest esinesid neli nelja ettekandega. Ettekannetele järgnesid harilikult läbirääkimised, kusjuures sõna võtsid peaaegselt ülikooli õpejõud. Osavõtjate arv koosolekuil on olnud läbistikku 30 ümber. Kõiki liikmeid kokku on 54, neist ülikooli õpejõude — 11, erasisikuid — 1.

Kuna esimesel aastal seltsi tegevus täiesti koosolekutega piirdub, asutakse selle kõrval järgmisel aastal suurema ülesande taotlusele — ajaloolise ajakirja väljaandmisele. Selle võimaldab riigivanema annetuse Scheeli panga kapitalist 50.000 marga suurus. Sügissemestril 1921. a. algavad pikemad läbirääkimised kavandatava ajakirja väljaandmise kohta. Nimetatakse neljaliikmeline komisjon, kuhu valitakse prof. H. Oldekop, hra A. Sildnik, L. Metslang ja B. Treufeldt. Komisjoni jaataval otsusel ajakirja väljaandmise võimalusest volitab selts koosolekul 28. novembril prof. A. R. Cederbergi ajakirja toimkonda moodustama. Järgmisel koosolekul, 5. detsembril paneb prof. A. R. Cederberg ette: peatoimetajaks hra P. Treiberi, toimetusliikmeteks Eesti ajaloos hra H. Seppa, klassilises ajaloos dots. P. Baumani ja üliõpilased H. Mora, O. Leinboki ning K. Zimmermanni. Toimetussekreteri kohused võtaks täita K. Zimmermann. See ettepanek leiab koosolijatelt heakskiitmist, kuna toimkonda veel ühisel otsusel prof. A. R. Cederberg valitakse. Nii teostub ajakirja väljaandmise kavatus, ja veebruaris ilmub trükist esimene number.

Esimesel ja teisel aruandeaastal on peetud järgmised ettekanded. Seltsi avamiskoosolekul 19. aprillil 1920 a. esineb prof. A. R. Cederberg kõnega, milles ta suhet eksaktse ja humanitaarse teaduse vahel selgitab. Hoolimata eksaktse teaduse võimsaist edusammest leidub väärtusi väljaspool tema piirkonda. Nad peituvad inimeses eneses, ses maailmas, mis ta vaimu alal enesele loob. Ei too nad kasu, mis käega katsutav, ent siiski pakuvad

suurimat vaimlist rahuldust. Selle tõttu on humanitaarteadustel sama suur tähtsus kui eksaktsetelgi. Kõneleja rõhutab, et ajalugu ilmasõja tõttu erilise tähtsuse omandanud. Ta peab selgitama põhjusi, mis sõjatule kogu maailmas süüdanud. Tähtis ses suhtes on aga ajaloolist objektiivsust silmas pidada ja ajaloolise sündmustiku analüüserimisel isiklikest, subjektiivsetest motiividest hoiduda. Lõpuks tutvustab prof. Cederberg koosolijaid seltsi ülesannetega.

Dots. P. Bauman annab ettekandes: „Praeguse aja ülesannetest kreeka ajalooteaduses“ lühikese ülevaate kreeka ajalooteaduse arenemisest tema rohkelt 2000-aastaselt kestvuselt, kusjuures ta tähtsamaid momente nii antiik kui uuema aja historiograafiast valgustab. Nüüdisaja ülesandeid kreeka ajalooteaduses selgitades, toonitab kõneleja kõige pealt hallikate uurimise tähtsust, mis ajaloolise tõe ülesleiu võimaldab. Hallikate metoodiliseks käsitlemiseks vajab kreeka ajalooteadus kreeka filoloogiat; vahe mõlema distsipliini vahel on teoreetiliselt ettekujutatav, tegelikult — läbiviimatu. Ajaloolise uurimise lähtekohaks on faktid. Nende sisu kindlaksmääramise läbi luuakse alus, mis edasirajamise võimaldab. Materjalide rohkuse, mitmekesiduse tõttu püsib kreeka ajalugu ikkagi veel tähtsal määral monograafiade ajajärgus. Kõneleja rõhutab eriti, et ajaloo rekonstrueerimisel hallikate põhjal mitte ainult seda silmas pidada ei tule, mis hallikad kõnelevad, vaid ka seda, mis nad mitte ei kõnele. Sagedasti eksitakse nimelt viimse nõude vastu. Hallikate õige kasutamine uurimise sihis nõuab ajaloolaselt arusaamist ajaloolisest materjalist. Tähtis on üldine pilt, mille osadena faktid esinevad. Ka kreeka ajaloo tähtsust mõistab täiesti ainult see, kes ei unusta, et kreeka rahva ajaloolisel arenemisel nüüdine Euroopa kultuur põhjeneb. Sarnasel puhul pakub kreeka ajalugu ka igale eestlasele teatavat huvi. See asjaolu annab kõnelejale põhjust loota, et kodumaa ajaloo kõrval Tartu akadeemiline ajalooliselt ka üldist ja eriti kreeka ajalugu saab uurima.

L. Metslang esineb samal koosolekul referaadiga E. Löwy raamatu üle „Die griechische Plastik“. Sissejuhatuses iseloomustab ta antiik kunsti, peatab lühidalt kreeka skulptuuride stiilide arenemisel ning asub Löwy raamatu sisu refereerimi-

sele. Arvustades nimetab, et autor tähelepanemata jätab maalikunsti mõju eriti Parthenoni viilude rühmitusele ning riide käsitlusele. Võrreldes Löwy ja Furtwängleri („Meisterwerke der griechischen Plastik“) harutusi kreeka skulptuuridest, toonitab referent lõpuks Löwy raamatu teeneid.

6. mail 1920. a. esineb prof. H. Oldekop kõnega: „Baltimaade ristiinsustamine ja keskaja ajalookirjandus“, kusjuures ta kõige pealt Waitzi, Wattenbachi ning Lorentzi vaateid keskaja ajalookirjandusele selgitab. XIII—XV. a. s. tuleb nähtavale huvi lokaalajaloo sündmuste vastu. Laialise tähtsuse omandab „praktiline“, sihilik ajalugu, mis alguse saanud pühast Augustinusest ja vastandi moodustab paganausulisele ajalookirjandusele. Samal alusel seisavad ka Helmold ja Läti Hendrik, kes põhjapanijad on oma aja ning maa kohta ajaloo traditsiooni suhtes. Kõneleja harutab pikemalt Helmoldi ning Läti Hendriku ajalookäsitust ja väidab lõpul „Chronicon Lyvoniae“ ideelise kriitika puudust. Prof. M. I. Eisen kõnes: „Kodumaa ajaloolised kivid“ tähendab, et ajaloolisi kive sõna tõsisel mõttes leidub küll vaevalt. Ent siiski on kive kultuurihistorilise tähtsusega. Käsitleb peamiselt kiviriste ning sambaid ja tutvustab leidudega Järva-, Tartu- ning Harjumaalt kui ka mujalt. Peatab kiviristidel, mis kõnelevad mõõgategudest pulmasõitudel, kus kahe pulmarongi kohtamisel seni võideldakse, kuni pruut või peig langend. Tähisena seatakse kohale rist. Niisugused jutud on seletatavad pruudi „tõmbamisega.“ Sarnaseid kivimärke langenud pulmaliste auks leidub Keilas, Holstres, Tarvastus j. m. Kõneleja nimetab muu seas ka Lääne-Nigula kõrget kivist hauasammast Poola küniga auks. Oli ju põhjamaail viisiks mälestussambaid võõrsil langenuile üles seada.

16. oktoobril 1920. a. esineb prof. J. Bergmann ettekandega: „Pompei kaevamistööd,“ andes ülevaate Pompei linna ajaloost ning kaevamistöõde tulemusist ja käsitledes selle maapõue varisend linna maju, turuplatse, templeid, seinamaale j. n. e. Kõnet selgitavad hulk udupilte.

1. ja 30. novembri koosolekuil kõneleb P. Treiberg teema üle: „Jakobiinid ja nende tähtsus Prantsuse revolutsiooni ajaloos.“ Selgitades esmalt jakobiinide võidulepääsu põhjusi, tähendab

dab kõneleja, et need peituvad ühest küljest absoluutse monarhia ajal omandatud puudulises poliitilises kasvatuses, mille mõjul Asutava Kogu reformid revolutsiooni esimesil aastail soovitavaid tagajärgi ei anna, teisest küljest jälle jakobiinides endis, nende eeskujulises organiseerimisvõimes ja omapärase hingelises struktuuris. Jakobiinide võidulepääsu hõlbustavad nende väljapaistev organiseerimisand ja kindel distsipliin. Mingi psühoosina suurendab selle eeskujuliselt elujõulise organismi, jakobiinide klubi, elundite kokkukõlaline tegevus jakobiinides veenet oma asju õigusse. Poliitilised doktriinid kujunevad kirgedeks, usuks, võimeliseks tõstma paigalt mägesid. Jakobiinide riigiideaal ei erine oma olulisemais osis absoluutse monarhia omast. Sõja puhkedes ähvardab välisriikide koalitsioon hävitada revolutsiooni saavutused ja sellepärast toetavad prantslased jakobiine, kui uue korra kõige energilisemaid kaitsjaid.

Siis käsitleb kõneleja sündmustekäiku kuni jakobiinide võidulepääsuni. Peatab põhjusil, mis terrori välja kutsusid: rahvusvaheline konstellatsioon ja Prantsusmaa siseseisukord, eriti vasturevolutsiooni hädaohu suurus sundisid jakobiine ei ühegi abinõu eest kohkuma. Nii kasvas terror oludest välja ning sai ühtlasi ka teguriks jakobiinide võimu langemisel, tõsi küll mitte kõige tähtsamaks.

Edasi annab kõneleja ülevaate majanduslikust kriisist ja rahutusist, mis soodsustasid jakobiinide tagandamist riigitiirilt. Jakobiinid ei olnud massi edustajad, nende ideaal oli puhtpoliitiline, alamal kihil aga majanduslik. Lõpuks rõhutab kõneleja, jakobiinide teenus seisvat selles, et nad tõid revolutsiooni hoogsusse, organiseerisid masside energia, löid vabaduse päästmiseks võimuühtluse ja vabastasid talupojad feodaalkohustusist. Ajalooliselt tuleb jakobiinide tegevust kui tähtsal määral positiivset nähtust hinnata.

Koosolekul 1. novembril 1922. a. esineb veel S. Pruuden referaadiga aine üle: „Ajaloolised mälestuskohad Lääne rannas“, kirjeldades ajaloolisi mälestuskohti, mida ta leidnud Lõuna-Lääne rannaäärseis kihelkonnis, Hanilas, Varblas ja Karuses, kuhu ta Eesti Kirjanduse Seltsi ajaloo toimkonna stipendiaadina oli saadetud korjama rahva suust traditsiooni. Peaasjaliselt käsitleb referent nõia- ning ohvrikive, peatab hiieasemete, kalmu-

kohtade, vanade asupaikade, maalinnade ja mitmesuguste leiu-kohtade juures.

28. veebruaril 1921. a. kõneleb prof. A. R. Cederberg Friedrich Meniusest, Tartu ülikooli esimesest ajaloo professorist. Nimetab esmalt arvurikkaid uurimistöid, mis käsivad Gustav Adolphi aega, tähendades, et kogu tolleaegne materjal ei ole seni küllaselt kasutatud. Lühikese ajaloolise ülevaate järele asub kõneleja Meniuse eluloo jutustamisele. Meniuse sünniaasta on 1580—1590 aastate vahel, sünnikoht — Pommern. Oma hea eelhariduse võlgneb ta jesuiitide kollegiumile. On algusel Rootsis, siis Riia läheduses kirikuõpetajaks. Vaimuliku kutse kõrval, mis ta kalduvustele ei vasta; korjab ajaloolisi käsikirju ning vanu hallikaid ja esi-neb samuti keskpärase luuletajana. Aastal 1630 saab Menius Tartu gümnaasiumi ajaloo lektoriks, siis ülikooli ajaloo professoriks. Siin pühendab ta end Liivimaa ajaloo uurimisele. Isiklikus elus on Menius sallimatu ja satub muu seas konfliktiti Tartu linnavalitsusega. Süüdistatud bigaamias, põgeneb esmalt Saaremaale, siis Rootsi. Surma-aastaks on arvatavasti a. 1657. Meniuse tööde ülevaatel rõhutab kõneleja eriti nende ajaloolist tähtsust.

Samal koosolekul esineb H. Sepp ettekandega E. Laamani raamatu üle: „Eesti lahkumine Vene riigist 1917—1920“, ära märkides selle positiivlikkust, asjalikkust, erapooletust sündmuste hindamisel ning autori suurt hoolikust hallikamaterjali käsita-misel, ühtlasi tähendades, et raamat kui asjalik ülevaade oma ülesande täidab.

15. märtsil tutvustab prof. H. Oldekop koosolijaid Spengleri raamatuga: „Untergang des Abendlandes.“ Sissejuhatuses ise-loomustab kõneleja üldjoontes Spengleri tööd, näitab, et autori mõtted ei ole täiesti algupärased. Edasi refereerib ta Spen-gleri käsitust kultuuridest: mitte rahvas ei loo kultuuri, ta on rippumatu rahvast. Antiik ilm moodustab hingelise üksuse, kreeklasis peegeldub kultuuri noorus, roomlasis — selle tardu-mus. Stiil on neil ühine. Antiik kultuur on apolloline, — ta väljen-dub plastikas. Arusaamine ajaloost ja lõpmatusest puudub veel antiik ajal. Öhtu-Euroopa kultuur on Fausti hing; tung lõpmatusse— ta sümboolne mõtteilm. Fausti hing on muusikas. Apollolise ja Fausti hingede vahelisest kuristikust ei vii üle ükski sild.

Kokkuvõttes raamatu sisu, asub prof. H. Oldekop kriitilisele hindamisele ning tähendab muu seas, et Spengler liig kiirelt otsustab, ajaloolaste töid vähe arvesse võtab j. m.

Peale selle esineb eradotsent V. Freymann teema üle hiljuti surnud filosoofidest: „Benno Erdmann, Alexius Meinong ja Friedrich Falkenberg.“ Biograafilisi andmeid nende elust tuues, jälgib kõneleja nende õpetusi ja hindab teeneid.

Aastakoosolekul 11. aprillil 1921. a. esineb piduliku ettekandega H. Sepp aine üle: „Narva lahing 1700.“ Kõneleja annab ülevaate Narva sõjakäigu tekkimisest, operatsiooni algusest, Narva piiramisest ja lahingust peaaegselt Rootsi, Liivimaa ja Vene hallikate ja kirjanduse põhjal, ühtlasi juhtides tähelepanu vastoludele ning lahkuminekutele Rootsi ja Vene hallikate vahel ühe või teise sündmuse valgustamisel.

2. mail tutvustab prof. A. R. Cederberg ettekandes „Vanad eestikeelsed dokumendid“ koosolijaid muu seas kahe eestikeelse õnnesoovi-luuletusega, mis ta Rootsi riigiraamatukogus Stokholmis ja Upsalas väitekirjade seas leidnud. Esimene neist kuulub aastasse 1696, kirjutatud Matthias Lemcken ja teine aastasse 1709—kirikuõpetaja Johann Örne poolt. (Trük. Eesti Kirjanduses 1921. a. № 10).

17. oktoobril 1921 peab A. Sildnik ettekande: „Venesuspoliitika Liivimaal (Vene usk).“ Vene usu tuleku aja-järgus a. 1845—49 on läinud vene usku umbes 100.000 eestlast. Vene seisukoha kaitsja Juri Samarin väidab, et sakslased veneusulisi taga kiusavad. Saksa pastorid püüavad selle vastu vaieldes näidata, kuidas Vene preestrid materjaalsete tulude lubadusega katsuvad hingi püüda. 70. aastail läheb segadus usulisel asjus niivõrd suureks (metsikud abielud, hädaristimised j. n. e.), et Evangeliline Allians oma edustajate kaudu vahele astub. Selle peale lõpetatakse, 22. juulil 1874 kõik kaebused Luteri kirikuõpetajate vastu ära. Aleksander III ajal on usuline surve eriti vali. Alles 17. aprillil 1905. a. pääseb usuvabadus meie maal maksma. Huvitav on siin juures rahva poliitilise ilmavaate muutus. 40. aastail ollakse Vene orientatsiooniga. Kuid selle järele omandavad Luteri kirikuõpetajad ajuti rahva poolehoidu. Üks osa rahvast jääb siiski Vene usku ja Vene orientatsiooniga, mille vilja meie kõige uuemal ajal oleme võinud tähele panna.

7. novembril 1921 a. esineb prof. W. Schmied-Kovarzik saksakeelse kõnega: „Die Völker des ehemaligen Oesterreich-Ungarns“, andes ajaloolise ülevaate Austrias ja Ungaris elavate rahvaste kohta.

28. novembril refereerib üliõp. W. Ederberg krahv von der Goltz'i tööd: „Meine Sendung in Finnland und im Baltikum“ ja väidab, et von der Goltz oma seisukoha kaitseks memuaarid kirjutanud.

5. detsembril 1921. a. kõneleb prof. H. Oldekop kronist Läti Hendriku rahvusest Friedrich von Keussleri artikli põhjal: „Die Nationalität Heinrich des Letten“. Esitab kirjandusliku ülevaate Läti Hendriku rahvuse küsimusest. Puudutab Joh. Daniel Gruberi, Joh. Gottfried Arndti, A. Hanseni, Vilh. Arndti, Kiprianovitshi väiteid kroonika autori Läti rahvusse kuuluvusest ühelt poolt ning Paul Jordani, Hildebrandi, Pabsti tõlgitsusi teiselt poolt, kes väidavad kronisti Saksa sugupära. Viimse teooria kaitsjana esineb ka Keussler omas ülalmainitud kirjutuses. Kõneleja rõhutab, et Läti Hendriku rahvuse küsimus püsib edasi lahendamatu probleemina (vaata Ajalooline Ajakiri № 2.) Samal koosolekul esineb prof. A. R. Cederberg ettekandega: „Esimene poliitiline trükkdokument Eesti keeles“. Kõneleja tähendab, et rootsikeelne tekst on avaldatud 3. aprillil 1700 Stokholmis, eestikeelne tõlge — trükitud Tallinnas Brendekeni trükikojas. Kirjutuse eesmärgiks on kujutada poolakate ja saksilaste petlikkust ja kutsuda maakonna elanikke üles truuks jääma Rootsi valitsusele. (Trükitud Eesti Kirjanduses 1921. a. № 12).

6. veebruaril peab prof. A. R. Cederberg kõne: „Bismarck ja Saksa riigi varisemine“. Sissejuhatuses nimetab kõneleja sõjaaegist kirjandust, nii näit. Heinrich Manni ja Karl Scheffleri töid, refereerib siis põhjalikumalt Otto Hammani teost: „Der missverstandene Bismarck“, ilmud Berliinis 1921. a., milles autor Bismarcki poliitika lahkuminekut keiser Wilhelmi omast selgitab.

Samal koosolekul esineb dots. P. Bauman tema üle: „Kreeka kultuuri universalism“ (Vaata Ajal. Ajakiri № 1).

28. novembril 1921. a. kõneleb H. Ottenson ainst: „Johann Reinhold Patkul kunni a. 1694“. Rõhutab, et Patkul — Balti mõisnik — on alus, millest väljamineks on mõistetavad ja seletatavad ainuvõimalikkudena suure baltlase iseloom ja elutöö.

Sama mõiste kaotab need vastolud, mis ajalookirjanduses antud Patkulil, tingituna omakasukast liialdusest või Balti omapärasuse ignoreerimisest, kui on asunud mõõtma Liivi mõisnikku üldinimlikkude mõõdupuudega. See omapärasus tegi võimalikuks, et andekas, kuid põhiloomult väiklane egoist võis saada kõigi eest väljasolevaks seisuse rahvuskangelaseks. Väline olukord ei seadnud suuri nõudeid isiklikkusele, pigemine oli eluküsimuseks sellelegi, ja seemiselt on Patkulile omane teatud hoogsus, impulsiivsus, tarvidus tegutseda vabalt ja jõuliselt — ala võis olla täiesti juhuslik. Väliste tegude järgi otsustades jääb Patkuli teeneks see, et ta oskas kord ühendada oma isikliku sihi kõige omaga, omakasu üldkasuga. Üldsusele enese kulul, ja olgu kas või oma uhkustunde kulul, pole ta iialgi midagi ohverdada tahtnud. Selle paremaks tunnistajaks ta noorusaastad, ta hilisem elu ja töö. Sellest on tingitud samuti see kärsitus, tihti mõttetud ja valesammud, mis ta „suurtöös“ esinesid. Et aga Patkul oli sündind oma maa ja rahva kindlajoonseks pärijaks, seepärast ei taba ükski etteheide ainult teda.

Üliõpilane L. Maurer koosolekul 20. märtsil 1921. a. esineb referaadiga: „Garlieb Merkeli „Die Letten“. Sissejuhatuses tähendab referent, et just Merkeli tegevus pärisorjuse vastu on tekitand äärmiselt vastupidiseid arvamisi. On kaheldud neis motiivides, mille mõjul Merkel sarnasele tol ajal riskantsele teele astus. On tembeldatud teda ülbeks, uhkeks, edevaks, auahneks isikuks kes tahtis teenida endale isamaa päästja ja kannataja nime, või jälle oletatakse tegevuse motiivina põlevat, leppimatut klassiviha Balti parunite vastu. Edasi refereerib kõneleja lühidas kokkuvõttes Merkeli töö „Die Letten“ sisu, puudutab selle kirjanduse puhul tekkinud poleemikat, toob biograafilisi andmeid Merkeli elust ja katsub selgitada põhjusi, mis tõuke andsid nimetatud töö kirjutamiseks.

Aastakoosolekul 3. aprillil 1921. a. esineb piduliku ettekandega H. Kruus aine üle: „Vene-Liivi sõja põhjused“, püüdes kõige pealt analüüeerida tõusva Moskva suurvürstiriigi sisemist seisukorda ja eriti peatades tema territoriaalse laienemise juures, mis oli alusfakt Idaslaavi riigi kujunemisel XIV aastasaja esimesel poolel. Liivi kohta on Moskvast XVI aastasaja keskpaigas kujune-

nud uus seisukoht: tema riikliku võimu suvereenust eitatakse, teda peetakse lihtsalt Vene läänimaaks.

Riigi piiride suureviisiline laienemine, alaline hädaoht naabrite, iseäranis rahutute tataaride poolt ja suurenev välispoliitiline agressiivsus sundisid Moskva valitsust suuri jõude alaliselt väeteenistuses pidama. Ühenduses sellega aga hakkab kord korralt ikka suuremaid raskusi sünnitama nende jõudude varustamise küsimus. Moskva suurvürstiriigi territooriumi suurendav poliitika on sattunud vastollu majandusega. Selles vastolus näeb referent ühte juurt Moskva ekspansiooni püüetele läände.

Vene-Liivi sõja põhjuste hulgas seisab oma mõjuvuste poolest esimesel kohal kindlasti alatasa tõusev vajadus Venes läbikäimise järele Lääne-Euroopaga ja selleks Liivi kaudu soodsa ühendustee taotlemine. — Referent peatab üksikasjaliselt nende sõjaliste, majanduslike ja diplomaatiliste huvide juures, mis nõudsid Moskvale hoogsat läbikäimist Lääne-Euroopaga.

Silmapiistva koha Liivi valdamise püüetel annab referent Joann IV isikule, mis eriti ilmeneb Vene tolleaegiste valitsevate kihtide välispoliitilise orientatsiooni vaatlemisel. Hoolimata kõrgemate võimulolevate kihtide (bojaaride ja vaimulikkude) vastuseisemisest Liivi sõjale, peab tsaar seda suure visadusega ja teadlikkusega, toetades siin peaaegselt keskkihtidele, maasulastele ja Moskva kaubanduslikuile ringidele. Lõpuks selgitab referent Vene ja Liivi sõjalisi vahekordi ja tolleaegist rahvusvahelist konjunktuuri, mis löid soodsad tingimused Moskvale sõdimiseks Liiviga.

Pilku heites kogu aja tegevusele, näib, et Ajaloo-Seltsi oma esialgse sihi — ajalooliste teadmiste edendamise üliõpilaste keskel — jaoltki saavutand. Selle tunnuseks on nii hästi elav osavõtmine koosolekuist kui ka üliõpilaste poolt esitatud ettekanded. Ajakirjaga avaneb võimalus äratada ajaloolist huvi ka laiemais ringkonnis väljaspool ülikooli. Kavatsusena vinetub aga seltsi tegevusala laiendamine. Nii otsustatakse aastakoosolekul 3. aprillil 1921. a. valitsuselt toetust paluda: 1) ajakirja laiendamiseks, 2) kodumaa ajaloo-bibliografia ja 3) biograafilise käsiraamatu eeltöödeks, 4) ajaloo arhiivi esimese vihu väljaandmiseks.

Nende ürituste teostamisele asub selts võimaluse korral juba lähemas tulevikus.

Linda Metslang.

Dokument talupoegade vastuhakkamise kohta Karulas 1784. a.

1783. a. pandi riigi keskvõimude poolt Eesti- ja Liivimaal uus valitsuskord — nõndanimetatud asevalitsus (Statthalterschaft) — maksma. Uue korra elluviimine leidis koha peal vastupanekut, mis mõnel pool isegi avaliku rahutuseni arenes.

Ühe niisuguse vastuhakkamise likvideerimiseks tehtud otsuse näib sisaldavat allpool järgnev dokument, milles küll ainult „mässamisest“ räägitakse, selle põhjustest aga vaigitakse. Dokument tuli ilmsiks tänavu suvel Kanapää kiriku arhiivis. Ta on oma sisult ja keelelt niivõrra huvitav, et trükkis avaldamist teenib.

R. K.

Kulutus.

Meie sure Keisri Praua Catharina Allexiewna kige se Wenne Riki Issevallit... ja käskmisse perra.

Saap eggäüttele sel koggodussen teeda antus kuis perrantuleva Karrola Walla Mihhe nink Naise-moista:

1) Kutsar Peter, 2) Kolka Jaan, 3) Hauka Ado, 4) Kibbera Peep, 5) Karrola Lies, 6) Kibbera Jaan, 7) Sillimicko Josep, 8) Kolsky Jakob, 9) Herere Andres, 10) Igaste Wallast Martina Henrik, 11) Niggola Tio, 12) Nackato Ewa, 13) Niggola Hans, 14) Kolka Andres, 15) Södi Pedo, 16) Pallootsa Hans, 17) Kolka Laur, 18) Pallootsa Kusta, 19) Nakkato Matz, kumma sel 18 augustil 1784 julguno wallato nink Kurjal Kombel Kiwwe nink Nuiadega, nihasti Keiserlikko Söddawale kui ka sija læhhetetu Maa kohto Wan-nembile wastawotta — sawa nuhheltetus ni kui tullep.

Kutsar Peter — Kolka Jaan — Hauka Ado — Kibbera Peep — Karrola Lies — kui selle sinnatse Mæssamise Päämihhe nink

kumma sedda üllembat Maa kohto Wannembat von Schulmann kige eddimelt lönu, peawa katskörd tohhande Mihhe wahjel læbbi lippo jooksma, nink perrast neljas ajastaias kunninga töö pæle saama.

Ent, Kibbera Jaan — Zillimikko Josep — Kolsky Jakkob — Herere Andres — Igaste Wallast Martina Henrik, kumma ka omma Soldati nink üllemba Ma kohto Wannamba pole lænnu nink neid lönu peawa ütskörd 1000 Mihhe wahjel labbi Lippo jooskma.

Ne Naise, Niggola Tio — Nakkato Ewa saawa 15 paari Witsuga Kerriko Tulba man, nink see Pois Niggola Hans laste Witsuga lahutetus. Ne Mihhe — Kolka Andres — Södi Pedro — Pallootsa Hans — Kolka Laur — saawa eggatits 100 nuia lööki, nink Pallootsa Kusta nink Nakato Matz ennege 50 lööki. Se mann saap se Koggoduse Rahvas oige tööemblikult Mannitsetus, Jumjala perrast tulewal aial säätse Wallatusen kurjusse eest henda hoita, sest kui weel ütskörd säärane kurri luggo peas tullema, et Maarahvas julgus Kiwwe nink Nuijadega ehhitetu, ennege omile Wannembile nink Kunninga Söddavæle henda näuta, sies saap sedamaid ilm armota neide pæle kõwwaste Püssuga lastus, nink kumma elun jæwa saava kigerassemba Iho nink Ello Trapile sunnitus.

Carolén d. 24 Augs. 1784.

Graf Mannteuffell

In fidem

J. F. Roetlstein

Niederlandgerichts Canzelist.

Kirjandus vana ajaloo alal aastail 1914—1922.

Järgneva ülevaate ülesandeks on tutvustada lugijat nende töödega, mis on ilmunud maailma teaduslikus kirjanduses vana ajaloo alal sõja algusest saadik (august, 1914) kuni viimase ajani. — Sõda katkestas teadusliku läbikäimise üksikute rahvaste vahel mitmeks aastaks ja sellega on seletatav asjaolu, et praegu mitte ainult harilikul ajalooarrastajal, vaid isegi eriteadlasel iga kord mitte kerge ei ole täielist pilti sellest saada, mis üksikute distsipliinide alal viimaste aastate kestel ära tehtud. Juba sellepärast, kuid ühtlasi ka „Ajaloolise Ajakirja“ ülesannete ja mahutusvõimaluste tõttu ei või eelolev kirjutus täielisusele pretendeerida, vaid tahab ainult selles mõttes vastu tulla, et anda ülevaadet vana ajaloo alal ilmunud tähtsamaist töist ja ühtlasi mõne sõnaga iseloomustada üksikute tööde väärtust.

Kõige pealt tahaks aga autor veel rõhutada, et suur ilmasõda siiski mitte nii halvavalt vana ajaloo arenemisele ei ole mõjunud, kui seda ehk oleks arvata võinud. On tõsi, et teaduslik produktsioon oma kogu poolest üldiselt on kahenenud; samuti on tõsi, et saksa teadus, mis vana ajaloo piirkonnas sõja eel esimehel kohal asus, iseäranis on kannatanud, nii et küsitavaks jääb, kas ta edaspidi suudab endisel auväärt kõrgusel püsida, — kuid siin tuleks siiski konstateerida, et kogu see suur töö, mis mineval aastasajal tehti ja mille tagajärjel käesoleva aastasaja algusel vana ajaloo alal nii hoorikkalt ja suurejooneliselt edasi võidi töötada, sõja läbi mitte katkenud ei ole, vaid kõigi raskuste peale vaatamata edasi on kestnud. Selles asjaolus peitub kindlasti suur teaduslik võit, mis tõendab nii meie teaduse visadust kui ka tema elulisust. Loodame seepärast, et suur tähtsus, mis vanal ajalool seni on olnud Euroopa kultuurilise arenemise selgitamisel, ka uues, peale sõja maailmas tekkinud olukorras tunnustust leiab ning vana ajalugu selles mõttes ka oma uurimisülesannete teostamiseks vastavad võimalused leiab.

Nüüd aga asuksime käesoleva artikli juurde. Ülevaate raskuspunkt tahab olla võimalust mööda koondatud poliitilisele ajaloole, kuid ka teised kultuurajaloo alad leiavad tähelepanu. Töödest on nimetatud kõigepealt üldisemad, eriuurimustest ainult need, mis uut valgustust või uusi teateid sisaldavad või ülepea teadusliku töö progressi märgitsevad.

A) Idamaa ajalugu ja kreeka eelaeg.

Üldistest töödest, mis kogu Idamaa ajalugu vanal ajal käsitaks, ei ole viimastel aastatel ühtki ilmunud. See on arusaadav, sest ilmus ju E. d. Meyer'i „Geschichte des Altertums“ uues väljaandes just enne sõda

(I köide, II pool, 3-as väljaanne 1913) ja vaevaevalt suudaks keegi teine õpetlane Ed. Meyeriga võistelda. Nõnda on võimalik nimetada ainult järgmisi mono-graafilisi töid.

L. W. King, *A History of Babylon*. London 1915. 18 sh. — Kingi töös on käsitatud kõik tähtsamad sündmused Babyloni ajaloost, algades I dünastiaga ja lõpetades Babyloni valdamisega Kyrose poolt. Iseäranis hästi on autor valgustanud suure seadusandja Hammurabi aega ja selle aja mõju pärastisele Babyloni kultuurile. Kuna Ed. Meyeri „Geschichte des Altertums“ uues väljaandes ainult kuni II aastatuhande keskpaigani ulatab, siis on, välja arvatud B. Turajevi venekeelne töö „Idaamaa ajalugu“ (ilmunud enne sõda), Kingi raamat Euroopa kirjanduses ainukene, mis Babyloni ajaloo rekonstrueerimisel ka juba sakslaste poolt korraldatud kaevamistööde tulemused täieliselt on arvesse võtnud. — Raamat on hästi kirjutatud, aine käsitus on selge ja sisukas ning juurdelisatud illustratsioonid ja sõnastik tõstavad veel märksa töö väärtust. —

Teise tööna võib nimetada C. A. Utman „Phéniciens“. *Essai de Contribution à l'histoire antique de la Méditerranée*. 146 lhk. Paris, 1920. 30 fr. — Autor tahab tõendada, et Tyruse ja Sidoni fõniiklased kreeka eelajal mitte ei olevat olnud pärastise aja semiidid, vaid kuulunud kaaria-leleeglastesse, rahvusse, mis olevat sugulane Kaukaasia rahvustega. Nimetatud kaaria-leleeglaste etendanud tähtsat osa Kreeta-Mükeene kultuuri loomisel, v. o. olid isegi selle kultuuri kandjad. — See on julge hüpotees — tuleb välja, nagu oleks „fõniiklased“ Kreeta-Mükeene kultuuri loojad. Kahelda tuleb, kas autor kunagi oma vaateid suudab tõestada, kuna töös esitatud väited autori laialdaste teadmiste peale vaatamata selleks küll ei jatku.

Kokkuvõtteid „Kreeta-Mükeene“ kultuuri uurimuste alalt pakuvad järgmised tööd: René Dussaud. *Les civilisations préhelléniques dans le Bassin de la Mer Egée* 2me édition revue et augmentée. 418 lhk. + 14 lhk. + 325 illustr. Paris 1914. — H. R. Hall. *Aegean Archeology* XXI + 263 lhk. London (?), 1915. — D. Fimmenn, *Die kretisch-mykenische Kultur*. IV + 226 lhk. Leipzig-Berlin, 1921. — Nimetatud kolm tööd jätavad kõik väga soliidid mulje ja igatüht neist võib orienteerimiseks soovitada. Iseäranis väärtuslik on Fimmenni raamat, mis mitte ainult kokkuvõtliku tööna tähtis ei ole, vaid samuti iseseisva uurimusena. Autor valitseb ainet täieliselt, tema vaated on hästi põhjendatud ja nii mõnegi küsimuse on tema meetoodiline käsitusviis kui mitte otsekohe lahendanud, siis vähemalt lahendusele lähemale nihutanud. Veel olgu tähendatud, et raamat on varustatud heade illustratsioonidega.

Siin kohal nimetaks veel Walter Leaf'i tööd *Homer and His-tory*. XIII + 367 lhk. London, 1915. 12 sh. Juba a. 1912 oli Leaf avaldanud töö „Troy“, *A Study in homeric Geography*, milles ta Trooja valdamise lugu illustreeris majanduslike motiividega, mis kreeka suguharusid, sõjale Trooja kui tähtsa kaubandusliku läbikäimise punkti vastu Vahe-ja Mustamere vahel olid üles kihutanud. Käesolevas töös püüab Leaf tõendada, et Homeros meile on maalinud tõelise, mitte traditsiooni kaudu alahoidunud pildi

seltskonna elust Trooja valdamise ajalt. Seega oleks Homerose lugulaul pärit, vähemalt oma algeis, juba XII a. s. e. Kr. Niisugune väide paistab küll liiga julgena, kuid tuleb mõndada, et autor oma seisukohta haruldase vaimutera- vusega oskab kaitsta ning seejuures väljendab silmapaistvat argumentatsiooni ja kombinatsiooni võimet. Nii jääb mulje, et Leafi vaade ikkagi üks neist võimalustest on, mis Homerose küsimuse lahendusel arvesse tulevad võtta. Leafi tööga tutvunemist võib igapidi soovitada, seda enam, et see töö ka stiililiselt chef-d'oeuvre on.

B) Kreeka ja rooma ajalugu.

1. Sissejuhatavat laadi tööd.

W. Buzeskul, *Sissejuhatus kreeka ajaloosse*. Hallikate ülevaade ja kirjanduse põhijooned. 3-as ümbertöötatud väljaanne. XV+592 lhk. Peterburi, 1915 (vene keeles). — Igäihele, kes soovib ülevaadet saada kreeka ajaloo hallikate ja kirjanduse kohta, tahaks kõige soojemalt soovitada esitatud Buzeskuli raamatut, seda enam, et kogu maailma kirjanduses teist sarnast tööd ei leidu. Töö on hästi disponeeritud, huvitavalt kirjutatud ja sellega tarviline käsiraamat nii algajale kui eriteadlasele. Iseäranis on Buzeskulile õnnestanud kujutada, kuidas sotsiaalpoliitilised voolud, mis Euroopas neohumanismi ajast peale kuni praeguse ajani valitsenud, ka kreeka ajalooteadusele oma pitseri on vajutanud.

S. Shebeljoff, *Kreeka ajalugu*, ilmunud seerias: *Sissejuhatus teadusse*, Peterburi, 1920 (vene keeles). Töö on määratud algajale üldiseks orienteerimiseks, kuid autor väljendab ka iseseisvaid arvamisi ning esineb kainena omis arvustustes, mispärast ka eriteadlane prof. Shebeljoffi tööd huvitusega loeb. — Sõjaaegne ja uuem kirjandus ei ole selles töös mitte arvesse võetud.

L. Whibley, *A Companion to Greek Studies*. Third Edition, revised and enlarged. XXXVI + 787 lhk. 197 illustr. Cambridge, 1916. — Soliid käsiraamat, milles peaaegu kõigi kreeka filoloogiasse ja ajaloosse puutuvate küsimuste kohta orienteerivad teated leiduvad.

A. Gercke und Ed. Norden, *Einleitung in die Altertumswissenschaft*. II. Band: Griechisches u. römisches Privatleben, Münzkunde, Griechische Kunst, Griechische u. römische Religion, Exakte Wissenschaften u. Medizin, Geschichte der Philosophie. VIII + 494 lhk. gr. 8°. Dritte Aufl. Leipzig-Berlin, 1922. — Gercke ja Nordeni kolmeköiteline *Einleitung* on väljamaal juba esimese väljaande ilmumisest saadik a. 1909 üldist tunnustust leidnud. Väljaandjad on oma kaastöölisteks valinud silmapaistvamad Saksa ja teiste maade õpetlased. Sellepärast ei ole üksikud *Einleitungi* artiklid mitte ainult sissejuhatuse mõttes tähtsad, vaid nii mõnedki neist on silmapaistvad teaduslike uurimustena. Selle juures on väljaandjad püüdnud oma ettevõtet uute väljaannete abil alati värskena hoida, mis iseäranis maksev on üksikutele artiklitele juurde lisatud ülevaadete kohta hallikaist ja teaduslikest probleemidest.

Ülalpool tsiteeritud II köite uus väljaanne sisaldab eelmise 1912. a. väljaandega võrreldes isegi uusi artikleid, nimelt Reglingi „Münzkunde“ ja Pernice „Homerische Waffen“ (leh. 73 sqq.) Praeguse Saksamaal valitseva kriisi ajal on sarnase töö ilmumine, nagu Gercke ja Nordeni „Sissejuhatus“ uus väljaanne igatahes tähelepanuväärne. Loodame, et ka kolmas köide, mis kreeka ja rooma ajalugu ning riiklikke muinsusi käsitab, samuti varsti uues väljaandes ilmub.

Arthur Rosenberg, *Einleitung und Quellenkunde zur römischen Geschichte*. XI + 304 lhk. Berlin, 1921. — Rosenbergi töö jaguneb kolme ossa: 1) „Die Primärquellen“, mille all on mõeldud dokumentaalsed hallikad, kaasaeglaste kõned, kirjad, memuaarid j. n. e.; 2) „Die Historiker“ (rooma ajaloolased) ja 3) „Die moderne Beschäftigung mit der römischen Geschichte“. Raamat on kergelt kirjutatud, annab ülevaatliku pildi rooma ajalooteaduse kujunemisest ja arenemisest, on seega algajale kohane käsiraamat. Kahju ainult, et autor oma ülesannet natukene liiga kergelt teostada püüab, sest nii mõneski kohas peaks ta oma väidetes tagasihoidlikum olema, vähemalt mitte hüpoteese ajaloolise tõena pakkuma, nagu see näit. „Historia Augusta“ probleemi käsitlemisel on juhtunud. Orienteerimise mõttes on aga raamat siiski kasulik.

2. Üldised ja monograafilised tööd.

Üldistest töödest, tähendab niisugustest, mis teatud rahva ajalugu täies või suuremas ulatuses käsitavad, ei ole sõja ajal ühtki ilmud, peale allpool nimetatud Cavaignac'i raamatu ja Belochi „Griechische Geschichte“ uue väljaande. Suure põnevusega on kogu vana ajaloo harrastajate pere oodanud praeguse aja suurema ajaloolase Eduard Meyeri „Geschichte des Altertums“ jätkamist uues väljaandes, kuid kahjuks ei ole see sündinud. Ed. Meyer on sõja ajal teiste ülesannete juurde asunud, mille teostamisel küll ka suur tähtsus on, kuid siiski mitte nii suur, et neid ülesandeid mõni teine teadusmees enese peale ei oleks võinud võtta. Nõnda jääb vist Ed. Meyeri „Geschichte des Altertums“ samasuguseks lõpuleviimata teoseks, nagu Th. Mommseni „Römische Geschichte“, ja seda tuleb tõsiselt kahetseda, sest on kindel, et praeguse aja ajaloolastest mitte keegi teine vana ajaloo alal nii kompetent ei ole, kui seda on Ed. Meyer oma hiiglasuure töövõime ja teadmiste rohkuse tõttu.

Ülalpool nimetatud Cavaignac'i töö tiitel on järgmine: Eugène Cavaignac, *Histoire de l'antiquité*. III: La Macédoine, Carthage et Rome (330—107). 486 lhk. Paris 1914. — Juba varem aastal 1913 ilmus Cavaignac'i „Vana ajaloo“ II köide, mis käsitleb Ateena ajalugu a. 480—330. Kuna Ed. Meyeri „Geschichte des Altertums“ ainult kuni Mantinea lahingu kirjelduseni a. 362 ulatab, on Cavaignac'i töö ainukene, mis kogu antiik aega käsitleb ka juba Rooma ajalugu esitab, olgugi et töö I köide veel ilmunud ei ole ja ainult lubatud on. Cavaignac on teadusmehena hästi tuntud mitme monograafilise töö poolt; iseäranis väärtuslikkudeks tulevad pidada tema uurimused antiik aja majanduselu üle. Seega on autor kõne all olevale suuremale ülesandele enast tõsiselt ette valmistanud. Ja tõepoolest peab tunnustama, et C. töö saksa

ajaloolaste tööde kõrval omale samaväärilise kohta on võitnud. Autori kriitika, tema iseseisev arvustusvõime ja kaine ajalooliste tegurite hindamisviis paistavad kogu töös silma. Iseäranis tuleks konstateerida asjaolu, et C. õigustatult rõhutab ja selgitada püüab lähedat vahekorda, mis teatud riigi välis- ja sisepoliitika vahel valitseb. Sest suhtes on mitme konkreetse näituse varal reljef-selt kujutatud, kuidas välispoliitilised tingimused riigikorra arenemisele mõjuvad või ümberpöörduvalt sisepoliitiline elu välispoliitika kursi kindlaks määrab. Kõige autori arvamiste ja vaadetega ei saa igatahes peri olla. Näituseks näib ebaõige olevat tema vennaste Gracchuste reformide hindamine. On tõsi, et mõned Gracchuste seadused nagu lex frumentaria halvavalt riigimajandusele mõjusid, kuid selle tõttu Gracchusi demagoogideks tembeldada ja neis igasugust riigimeheliikkust eitada on ülekohtune. Me teame, et Gracchustel ka teised suurejoonelised kavatsused olid, mis aga mitte ei teostunud. Nii ei või siis ainuüksinda teostatud kavatsuste järele otsustada, mida Gracchused võib olla ise ainult mõõdaminevaks hädaabinõuks pidasid. Kuid selle ja mõne teise märkuse peale vaatamata, mis veel teha võiks, on C. „Vana ajalugu“ igapidi väärtuslik ja silmapaistev töö.

Karl Julius Beloch Griechische Geschichte. Zweite neugestaltete Auflage. Zweiter Band, bis auf die sophistische Bewegung und den Peloponnesischen Krieg. 2. Abteilung: VIII+418 lhk. Strassburg 1916.—Belochi Griechische Geschichte, mis a. 1912 uues väljaandes ilmuma hakkas, on vana väljaandega võrreldes tunduvalt ümbertöötatud. Disponeeritud on töö nõnda, et iga kõide kahesse ossa jaguneb, millest esimene üldist ajaloo arenemist käsitleb, teine aga erilisi uurimusi, mis selleks on määratud, et autori käsitlust üksikasjaliselt põhjendada või täiendada. Nõnda sisaldab ka teise kõite teine osa 26 väiksemat uurimust. Kuna uurimused kaunis erilist laadi kannavad, siis olgu see osa siin ainult nimetatud.

Alfred E. Zimmern, The Greek Commonwealth. Politics and Economics in fifth-century Athens. Second Edition, revised. 459 lhk. Oxford, 1915. 8 s. 6 d. net. —

Zimmerni raamatu esimene väljaanne ilmus a. 1911 ja sellega võrreldes on uus väljaanne mõnes üksikus punktis parandatud ja osalt ka täiendatud. Autor on arvesse võtnud kriitika näpunäited, iseäranis praeguse aja kõige suurema hellenisti Wilamowitz-Moellendorffi märkused. Zimmerni „Kreeka Riik“ on üks huvitamatest ja sisukamatest töödest, mis XX. a. s. kreeka kultuurajaloo üle on kirjutatud. Autor ei ole ise mitte eriteadlane kreeka ajaloo alal, vaid majandusteadlane, kuid ta on siiski hästi orienteeritud nii ajalooliste hallikate kui ka uuema kirjanduse kohta. Zimmern ei pretendeeri selle peale, et kirjutada Ateena ajalugu, vaid tema eesmärgiks on valgustada fakte või õigemini faktide rühmitusi ja jälgida teatud ideede evolutsiooni. Nagu see üldiselt tunnustatud on, ei ole võimalik ei üksiku isiku ega ka rahvuse tähtsust ajaloo õieti hinnata, kui mitte teada ei ole ümbruskond, kõigepealt geograafilised ja majanduslikud tingimused. Sellepärast on autor nimetatud tingimusi eestkätt püüdnud selgitada ja ses suhtes on tal ka korda läinud nii mõndagi

uut esitada. Nimetaks siin ainult Zimmerni teiste praeguse aja teadusmeeste vaadetest lahkuminevat arvamist, et praegusi modern metoode ja ideid hädaohtlik on otsekohe antiik ajaloo kohta maksvaks tunnistada. Näituseks etendasid majanduslikud tegurid tähtsat osa Peloponnesose sõja tekkimisel, kuid autori arvamise järel ei olevat õige selle küsimuse valgustamisel tarvitada modern majandusteooria termine. Majanduselu põhijooned vanal ajal olnud teist, sugused ja seepärast on esimene ülesanne neid põhijooni antiik, mitte modern terminoloogia abil kindlaks määrata. Metoodiliselt tähendab saarnane vaatekoht kindlasti teaduslikku progressi. Ise küsimus on, kas autor seda ülesannet ka juba on suutnud täita. Ma ei ole selleks küllalt ettevalmistatud, et sarnastes raskestes ja kardinaalsetes küsimustes ilma suuremate eeltöödeta kaasa kõnelda, kuid ma arvan tõendada võivat, et Z. püüe kreeka kultuuri kujutada seisukohalt, mis otse vastupidine on teiste teadusmeeste omale, kindlasti tulevikus teadusele kasu toob, sest tahes või tahtmata tuleb seisukohta võtta Zimmerni poolt saavutatud tulemuste puhul. Raamatu kohta tähendan lõpuks veel seda, et ta kahtlemata suur väärtus ka autori mitmekesisusel põhjeb. Majandusteadlasena on Z. suurema osa oma tööst majandusküsimuste käsitlelusele pühendanud, kuid selle kõrval ei ole ta unustanud seda suurt tähtsust, mis kultuurajaloos etendavad n. n. imponderabilia. Ses mõttes on tema raamatu teine osa (lhk. 57—210) vastuvaidlemata üks paremaid ja veetlevamaid kreeka kultuurajaloo kujutustest. Ma soovitaks sellepärast eestkätt neile, kel armastust on suurte mineviku ideaalide vastu, lugeda seda Zimmerni meistritööd ja esitan siinkohal Wilamowitz-Moellendorffi sõnad: „Ich möchte aufrichtig, dass Zimmern's Buch gelesen werde.“

Ernest Barker, *Greek Political Theory. Plato and his Predecessors* IX+403 lhk. London 1918, 14 s. net. — Kreeka poliitiliste teooriate uurimine, nii nagu nad esitatud on suurte kreeka mõtteteadlaste töis, ja nimetatud teooriate vahekorra jälgimine reaalpoliitiliste olukorriga on tänuväärt ülesanne, mis ei ole tähtsusetu ka praeguse aja poliitiliste teooriate selgitamisel. Meile nii väga tuntud süsteemid, nagu militarism, sotsialism, mitmesugused rahvusvahelised kujundused jne. on mutatis mutandis ka juba antiik ajal olemas. Nii pakub nimetatud Barkeri töö teadusliku tähenduse kõrval veel suurt aktuaalset huvi. Töö raskuspunkt on koondatud sofistide ja Platoni teooriatele. Probleemide käsitlemine on huvitav ja inglastele omane sound sense iseloomustab ka Barkeri kriitikat üksikute nähtuste hindamisel. Näituseks toonitab autor väga õieti, et tuntud sofistide jõupoliitika teooria eelduseks tuleb pidada Ateena välispoliitilise arenemise tingimusi esimese mereliidu ajal. Samuti huvitav ja õpetlik on Platoni teooriate käsitlemine. Iseäranis väärtuslikke vaatlusi sisaldab raamatu osa, mis käsitleb Platoni viimast tööd „Seadusi“ (lhk. 292—380). Selles töös püüab Platon peale selle, kui ta usu oma endiste projektide läbiviidavusse oli kaotanud, uut riigiprojekti esitada, mis on rajatud reaaloludele. Nii loob ta seaduste kogu, millel on olnud suur tähtsus pärastise kreeka riigiõiguse arenemisele. Nende ridade kirjutaja on kauemat aega Platoni seadusi uurinud ja ta võib seepärast iseäralise rahuldustundega konstateerida, et Barkerilt mitte ainult kaugemalseisja aineharrastaja, vaid ka eriteadlane midagi juurde võib õppida. Loodame, et

autor varsti ka järgimise osa oma tööst, mis Aristotelest saab käsitama, välja annab.

Eduard Schwartz, *Das Geschichtswerk des Thukydides*, 364 hk. Bonn 1919. — Suurema antiikaja ajaloolase Thukydidese töö Peloponnesose sõja üle on esimese järgu hallikas kreeka ajaloo rekonstrueerimisel. Sellepärast omavad sarnased küsimused, nagu Th. töö tekkimise ja saamise lugu, kompositsiooni küsimus jne. kardinaalse tähtsuse kreeka ajaloo hallikate käsitlusel. Ed. Schwartz on selles mõttes käsitatavas raamatus silmapaistvad resultaadid saavutanud. Üksikud momendid Th. töö valmimisprotsessis on selgitatud paremini kui kunagi enne teiste uurijate poolt. Suurjooneliselt kujutab Schwartz Thukydidese kaasaelamusi Ateeni saatuslikkudele sündmustele kuni momendini, mil katastroofi tagajärjel selgus, mis õieti Ateen kreeka kultuurilisele maailmale oli olnud. Kuid mitte ainult selles ei seisa Schwartzi töö väärtus, et ta suurejoonelisi pilte oskab maalida, vaid veel palju suuremal määral selles, et tema töö najal tõsiselt tutvuneda võib ajaloo teaduse kriitilise meetodiga. Selle poolest esineb Schwartzi „*Das Geschichtswerk des Thukydides*“ klassilise teosena, mida eestkätt neile võib soovitada, keda ajaloo hallikate uurimine huvitab.

Eduard Meyer, *Caesars Monarchie und das Prinzipat des Pompejus. Innere Geschichte Roms von 66 bis 44 v. Chr.* VIII + 627 lhk. Stuttgart u. Berlin, 1918. — M. I. Rostovtzeff, *Rooma keiserriigi sündimine*. VI + 145 lhk. Petrograd 1918 (vene keeles). —

Üheks antiik ajaloo tähtsamaks probleemiks on küsimuse lahendamine, kuidas ja missugustel põhjustel rooma riik, mis rajatud oli rahvavalitsemise ja vaba riigikorra printsibile ja niisugusena püsis mitme aastasaja kestel, viimati kaunis lühikesajalise sündmusteprotsessi tagajärjel satub ainuvalitsejate võimu alla ja selle juures mitte möödaminevalt, nagu see sündis kreeka linnriikides türannivalitsuse aegadel, vaid püsivalt mitme aastasaja peale, kuni rooma riigi lõpuni. Meie teame, et läbi elatud ilmasõja kestel on samuti mitme suure riigi olemise ja arenemise probleemid aktuaalse tähenduse omandanud. Sellepärast on arusaadav, et muistse rooma riigi saatus teadusmeeste tähelepanu uuesti enese peale on tõmmanud. Käesoleval juhtumisel on kaks praeguse aja suuremat teadusmeest, sakslane Ed. Meyer ja venelane Michael Rostovtzeff meie vana ajaloo kirjandust ülalpool tsiteeritud tähtsate tööde poolest rikastanud. Ed. Meyeri töö esineb nii vormi kui sisu poolest suure teadusliku uurimusega. Rostovtzeffi töö selle vastu on määratud laiemale lugijate ringkonnale, sisaldab teese, ilma et neid lähemalt tõestada. Kuid oleks ülekohus arvata, et Rostovtzeffi töö sellepärast vähem väärtuslik oleks. Kindlasti mitte: ka see töö baseerub täielisel hallikate tundmisel, mis on saavutatud, nagu autor ise eessõnas teatab, mitmeaastase järjekindla töö tagajärjel. Peatame esiteks natukene Ed. Meyeri töö juures. Meyeri väited on kogu töö kestel sihitud Th. Mommseni vaadete vastu, nii nagu nad tema Pompeiuse ja Caesari tegevuse iseloomustuses avalduvad (*Römische Geschichte*, III). Tuleb mõndada, et Mommseni ajalugu nimetatud kahe roomlase hindamise suhtes igatahes mitte objektiivne ei ole, kuid selle juures tuleb aga ka kohe küsida, kas Ed. Meyer ise kogu töö on üles leidnud.

Lhk. 5 loeme: „Die Stellung, die Pompeius für sich begehrte und die er zuletzt, seit dem Jahr 52, wenigstens annähernd erreicht hat, ist in der Tat in den wesentlichsten Momenten bereits die, welche das augusteische Prinzipat dem Regenten zuweist. Die Gestaltung, welche Augustus dauernd begründet hat, steht der von Pompeius erstrebten viel näher, als der des Mannes, dessen Namen er trug. Eben darin beruht die eminente weltgeschichtliche Bedeutung des Pompeius, die die Caesar's fast noch übertrifft.“ Ma ei tahaks siinkohal pikemalt peatada väite juures Pompeiuse universaalajaloolisest tähtsusest, mis minule näib vähemalt liialdatud olevat. — Pompeiusel puudub kõige pealt arusaamine selle reaalse baasi tarvidusest ja loomise võimalustest ustava sõjaväe näol, millele Augustus printsipaadi rajas. Selle juures jääb ka veel küsimuseks, kas mitte Augustus ka ilma Pompeiuse eeskujuta samuti ei oleks talitanud, nagu ta seda pärast tegi — ma arvan aga siiski, et kui juba universaalajaloolisest tähtsusest kõnelda, siis see ennem just Caesari kohta võiks käia. Nimelt tähendab idamaa monarhia ideede toomine rooma pinnale, nagu see Caesari tegevuses täitsa teadlikult sünnib, rooma ajaloo niisugust momenti, millel on olnud määratu suur tähtsus rooma keiserriigi ja ka pärastise Euroopa tuleviku kohta — on ju teada, kuidas rooma riigi arenemine just selles sihis on läinud. Sellepärast soovitaks ma, kõige suurema aukartuse peale vaatamata, mis mul autori vastu on, kõne all olevat teost siiski teatava ettevaatusega lugeda, kuid lugeda igatahes. — Rostovtzeffi raamatu kohta tahaks tähendada eestkätt seda, et ta suurejooneline meistritöö on. Rooma riigi kujunemine maailmariigiks, selle nähtuse põhjused ja ühtlasi ka tagajärjed on kujutatud haruldase arusaamise põhjal üksikute tegurite tähtsusest ajaloo arenemisel. Kuna Meyer ainult poliitilist ajalugu käsitleb, on R. töös ka majanduslikud küsimused valgustatud. Kogu raskete kriiside ja kodusõdade ajajärk, mis algab Gracchustega ja ulatab kuni esimese aastasaja lõpuni, kusjuures sisepoliitilised olud arenevad lähedas vahekorras rooma maailmapoliitika ülesannetega, kuni viimati Augustuse tegevus seisukorda kindluse toob ja uus aeg koitma hakkab — ma arvan, lähem tutvunemine ja õige arusaamine sarnasest ajaloojärgust ei paku mitte ainult huvi, vaid on praeguste raskete kriiside ajal ka veel õpetlik; ja selles suhtes on R. raamat nii tähtis kui vaevalt mõni teine. Soovitaks sellepärast sellele raamatule iseäranis palju lugijaid.

Nende ülalpool esitatud töödega tahaks käesolevat ülevaadet lõpetada. On kindel, et nii mõnegi töö välja olen jätnud, mis oleks samuti siin esitatud pidanud olema, kuid arvan, et sarnased väiksed ülevaadet omas valikus möödapääsematult subjektiivsed on. Iseäranis palju tähtsaid töid oleks ka veel nimetada üksikute vana ajaloo abiteaduste alalt, nagu seda on epigraafika (raidkirjade teadus), papüroloogia, arheoloogia ja numismaatika. Nimetatud distsipliinide alal ei ole mitte ainult uusi teaduslikke uurimusi avaldatud, vaid on ka uusi tähtsaid ajaloo hallikaid leitud, osalt kaevamistöõde, osalt juhuslikkude leidude läbi. Üksikasjalised aruanded selle kohta on avaldatud erilistes ajakirjades, nagu näituseks „The Journal of Hellenic Studies“, „Philologische Wochenschrift“, „Archäologisches Jahrbuch“, „Revue de philologie“ jne. Samuti

on viimaste aastate jooksul n. n. teaduslike käsiraamatute poolest uurimisvõimalusi täiendatud. Sakslaste poolt väljaantavast ülitähtsast Pauly-Wissowa-Kroll'i entsüklopeediast (Real-Enzyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft) on ilmunud mitu uut köidet, kuna prantslaste Daremberg ja Saglio „Dictionnaire des Antiquités“ a. 1917 isegi lõpule on viidud. Nõnda võib loota, et teaduslik töö ka tulevikus jõudsasti saab arenema.

Lõpuks olgu veel ainult nimetatud mõned tööd, millel on rohkem kultuurajalooline tähtsus või mis üldiseks tutvunemiseks klassilise maailma kultuuriga on määratud.

Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff, Platon. I. Band: Leben und Werke, VI + 767 lhk; II. Band: Beilagen u. Textkritik, 445 lhk. 2. Aufl. Berlin, 1920 (suurepärase töö). — Th. Zielinski, Antiik kreeka usk, 163 lhk. vene keeles Petrograd, 1918 (veetlev ja tähtis raamat). — L'Hellénisation du monde antique. Leçons faites à l'École des Hautes- Etudes Sociales per V. Chapot, G. Colin, A. Croiset etc. X + 391. Paris, 1914, 6 fr. — v. Bissing, Das Griechentum und seine Weltmission. Leipzig 1921. — F. Poland — E. Reisinger — R. Wagner, Die antike Kultur in ihren Hauptzügen dargestellt (paljude illustratsioonide ja tahvlitega). X + 242 lhk. Leipzig und Berlin 1922 (võib väga soovitada üldiseks tutvunemiseks ainega) — Th. Zielinski, Antiik kultuuri ajalugu. I (204 lhk.); II (185 lhk.). Moskva, 1915, vene keeles; (sisukas ja väärtuslik töö). — Alfons Dopsch, Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der europäischen Kultur-entwicklung. 1. Teil, 1918; 2. Teil, 1920. Wien (käsitab Euroopa majandusliku arenemise rippuvust antiik ajast).

P. Bauman.

Varia.

Die Aera Bülow. Eine historischpolitische Studie, Stuttgart und Berlin, 1922. Selle pealkirja all ilmunud töös käsitab Johannes Haller Saksa välispoliitikat aastail 1897—1909, mil vürst Bülow Saksa välisasju juhatas. Arendades mõtteid, mis ta juba ilmasõja ajal avaldanud (vaata Süddeutsche Monatshefte, Januar 1917, lhk. 403—428), kasutab Haller vahe peal ilmunud uusi materjale, et näidata, kuidas Bülowi saamatu, sisemiselt selgusetu ja vastoluline diplomaatia Saksamaa isolatsiooni olla põhjustanud. Paindliku iseloomuga kantsler püüdnud keiser Wilhelmi tujudele ja tahtmiste igas suhtes vastu tulla, kartnud kõrgamate sõjaväelastega, eriti mereväe juhtidega vastollu sattuda, lasknud välisameti juhtivamat tegelast Holsteini asju pahatihti oma pead ajada ja ei olla selle tõttu suutnud mingist kindlast välispoliitilisest sihtjoonest kinni pidada. Nil olnud Bülow „zwar verantwortlicher, aber nicht leitender, viel eher leidender Reichskanzler (lhk. 35)“. Kuni ei olla Halleri arvates suurt riiki väiklasemalt ja armetumalt juhitud, kui neil saatuslikel ajal, mil Inglismaa aastail 1898—1901 korduvalt katseid teinud

Saksamaale läheneda. Läbirääkimisi Inglismaaga pidanud Holstein kõige suuremas saladuses üksi, ilma et isegi keiser nende käiguga lähemalt oleks tuttav olnud. Kokkuleppe nurjamineku peapõhjuseks olnud täiesti kõrvaline asjaolu: Holstein nõudnud, et Inglismaa vastava lepingu enne Saksa liitlase Austria-Ungariga teeks, Inglismaa ei tahtnud aga Saksa Raheli pärast Austria Leale läheneda ja nii katkenudki läbirääkimised tagajärjetult. Et selleks Saksa kõrge-
 mad mereväelased, eestkätt Tirpitz kaasa aidanud, seda eitab Haller ühes kohas kindlasti (lhk. 113); teises kohas (lhk. 129) väidab ta siiski, et Bülow mereväe-
 valitsuse opositsiooni kartes ei julenud Inglismaaga lepingut sõlmida. Inglis-
 Saksa liidu nurjaminekus näeb Haller otsustavat sündmust, mis Saksamaale saa-
 tuslikuks saanud. Saksa diplomaatia jätnud kergemeelselt Inglise ettepanekud
 vastuvõtmata, ilma et aimata oleks osanud, et Inglismaa Saksa vastaste poole
 võiks üle minna. Teine Bülowi ajajärgu tähtsam eksisamm seisnud suure sõja-
 laevastiku ehitamises, mis Inglismaa lõpuliselt sakslaste vastu üles ärritanud.
 Otsuse laevastiku ehitamise kohta surunud läbi välispoliitikas vilumata admiral
 Tirpitz, ilma et selle tähtsa sammu võimalikud välispoliitilised tagajärjed välis-
 poliitika juhtide, eestkätt Bülowi poolt oleks küllaliselt läbi kaalutud. Sama-
 suguse kergemeelega jäetud hiljemini tähelepanemata Prantsuse „suurkapitalist-
 liku patsifismi“ edustaja Rouvier' piüüded Prantsuse ja Saksa vastolusid rahu-
 liku kokkuleppe teel lahendada. Ka siin lükanud Bülow väljasirutatud käe ta-
 gasi, mille tõttu Rouvier' langemise järgi Prantsusmaal Clémenceau'ga jälle ag-
 ressiivne poliitika võidule pääsenud. Et Saksamaa ka Vene sõprust, mida
 1905 a. Björkö leping näis kindlustavat, ei osanud alal hoida, võinud Inglis-
 Vene lähenemine tõsiasjaks saada. Nii aidanud Bülowi välispoliitika „unglaub-
 liche Fehlerhaftigkeit“ igapidi selleks kaasa, et Saksamaa ümber vaenuliste jõu-
 dude raudrõngas ikka koomale tõmbunud. Bülowi aja kärarikas ja ülespuhutud
 välispoliitika ei olla küllaliselt arvesse võtnud olevaid realseid jõudusid, mille
 tõttu sellele mõttetule enese-ülihindamisele („gedankenlose Selbstüberschätzung“
 lhk. 146) paratamatult katastroof pidanud järgnema. Halleri töö, kuigi liiga
 kategoorilises toonis kirjutatud ja mõnes harutuses veidi naiiv (näit. Saksa suur-
 kapitalistliku ajajärgu eitavas hindamises), pakub oma hiilgava dialektikaga hu-
 vitavat lisa päevpäevalt suurenevale kirjandusele, mis ilmasõja eelloo kohta käib.

P. T.

Balti ajaloo uurimises juba varem tuntud Karl von Loewis of Menari poolt on kokkuseatud ja Riia Ajaloo ja Muinsuse uurimise Seltsi poolt sel aastal väljaantud: *Burgenlexicon für Alt-Livland*. Raamat sisaldab teateid Vana-Liivimaa muinasaegseist maalinnadest ja Vana-Liivimaa keskaja kivikindlustest ja keskaja kantsidest ning linnadest, kui rahalöömise paikadest.

Peaosa tekstist moodustab see osa, mis puudutab muinasaegseid maalinna ja keskaja kivikindlusi. Nende teksti osadele on raamatu lõpuosas toodud illustreerimiseks 24 plaani ja 56 vaadet. Ei tohiks sellega leppida, et autor ka Eesti maalinnad, nii mandri kui saarte, on mahutanud pealkirja alla „muinasa-
 aja puust vallikindlused“. Nagu teada olid Eestimaa nii mandri kui ka Saare-

maa linnade ringvallid maakividest, mullast jne. ja ainult Brustvchrid — rindkantsid — puust. Vigane on ka Eesti muinasaja maalinnade nimede ülestähendamine. See on ortograafiliselt juba ebajärjekindel ja ebaloogiline. Näit., 4-ndal leheküljel kirjutab autor Valjalla-maalinn, 14-ndal leheküljel aga Valjala-maalinn, samal leheküljel Karma maalinn ja Liholin. Uutes väljaannetes on siin kahtlemata parandamist ja suuremat järjekindlust tarvis.

Muidu aga võib see osa, mis muinasaja maalinnade kohta käib, asjast huvitatuile võrdlemisi lühikese sissejuhatuse, maalinnale nimede loetlemise ja nende kohta käivate hallikate ja kirjanduse äratähendamisega kasulik olla.

Täielisem näib olevat see osa, mis käsitab keskaja kivikindlusi, kantse jne. On äratähendatud nende asukoht, kuuluvus, asutamisaasta, selle puudusel esimesed teated hallikates, tähtsamad sündmused, mis ühe või teise lossiga ühenduses jne. Kuid ka siin on meil tegu mõne veaga ja puudusega. Kuna on olemas teated Tallinna, Tartu ja Pärnu linnamüüride tornidest, bastioonidest jne., puudub see Narva kohta, olgugi, et ka Narva üle on olemas vanu plaane, mis oleks võimaldanud ka Narva müüridest sarnast ülevaadet luua.

Narva nime tähenduse otsimisel on autor arvesse võtnud Dr. Sableri väidet, et Narva nimi on tekkinud jõe nimetusest, see jälle olla nime saanud sõnast „Narva (Narbe)“, mis tähendavat jõe oru sisselõiget klinti. Autorile on nähtavasti võõraks jäänud Tartu ülikooli professori Lauri Kettuse väide, et ikkagi Narva nimetuse algupära peaks otsima Soome sugu keeltes! Näituseks on olemas Vepsa sõna narvaine-künnis jne. See sõna ei leidu küll mitte selles mõttes teistes Soome sugu keeltes, kuid on olemas neis kohanimedes mis ühenduses koskede ja kärestikkudega (Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1912—1920 lhk. 121). Võiks veel mainida mõnda teist komistust, kuid see jäägu teiseks korraks. — Raamat on tarviline ja kasulik neile, kes kodumaa minevikku muinasajal, orduajal jne. tundma tahavad õppida. Iseäranis suurt kasu võib see raamat neile anda, kes soovivad ekskursioone ette võtta kodumaa mineviku tundmaõppimiseks. Õpetajale on ta tingimata tarviline, kui käsiraamat, mis sisaldab peateateid Vana-Liivimaa keskaja kindlustatud paikadest ja juhib hallikate literatuuri juurde, mis on olemas meie kodumaa muinaslinnadest ja orduaja kantsidest.

H. S.

*

Vene kõige uuema ajaloo kohta ilmus hiljuti Alfred von Hedenströmi sulest kokkuvõtlik töö pealkirja all: Geschichte Russlands von 1878 — 1918. Stuttgart und Berlin, 1922.

Peaasjaliselt Vene ajalehtedes ja ajakirjades ilmunud materjali ja vähemal määral ka üksikute eriküsimuste kohta leiduvate monograafiate põhjal annab Hedenström 340 leheküljel huvitava kujutuse Vene autokraatia viimseist aastakümneist, algades revolutsioonilise liikumisega Aleksander II valitsuse lõpul ja lõpetades enamlaste võimusepääsuga 1917. aasta sügisel. Pragmaatilise külje kõrval paneb Hedenström ka poliitiliste, sotsiaalsete, majanduslike ja isegi usuliste olusuhete valgustamisele teataval määral rõhku ja pühendab neile küsimustele kokkuvõtlikul kujul kirjutatud, kuid siiski ülevaatlikud eri pea-

tüki. Kuigi Hedenströmi teos Vene oludele lähedal seisnud isikuile mõnes kohas veidi pinnapealsena tundub, eriti viimase 20 aasta poliitiliste sündmuste kirjeldamisel, ja eestkätt Lääne-Euroopa lugijale esialgseks orienteerimiseks on määratud, moodustab ta siiski — faute de mieux — praegu tarvilise käsiraamatu ja on Kornilovi tuntud kolmeandalisele ülevaatele „Vene ajalugu XIX aastasajal“ loomulikuks jatkuks. Sellena võime teda ka Eesti lugijalegi soovitada.

P. T.

Tartu ülikooli teaduslikus väljaandes: Acta et Commentationes Universitatis Dorpatensis B III. on ilmunud prof. A. R. Cederbergi uurimus: Die Erstlinge der estländischen Zeitungslitteratur (Esimesed Eestimaa ajalehed). Seni ei teatud, et meie maal juba 18. aastasaja algusel ajalehti väljaantud on. Nüüd on prof. Cederbergil mainitud artiklis korda läinud Stokholmi kuninglikus, Upsala ülikooli ja Tallinna kirjanduse seltsi (Estländische litterarische Gesellschaft) raamatukogudes ja veel mõne eraisiku kogus leiduva ajalehenumbri järele kindlaks teha, et Tallinnas esimene ajaleht juba a. 1701 ja Narvas 1702. a. käima pandud. Tallinnas ilmus „Revalische Post-Zeitung“ ja Narvas „Narvische Post-Zeitung“.

Huvitavat kirjutust illustreerivad õnnelikult valitud väljavõtted mainitud ajalehtede sisust ja mõlema lehe, nii Revalische Post-Zeitungi kui ka Narvische Post-Zeitungi facsimiled.

H. S.

Jaanuarikuu algusel s. a. suri üks Rootsi kõige tuttavamatest ajaloo-uurijatest, kelle nimi ka laialt väljaspool oma maad on kuulsaks saanud, Upsala end. professor Harald Hjærne. Ajal. Ajakirja tulevas numbris tahame meie mõne reaga tema elutööd valgustada.

A. R. C.

19. aprillil s. a. suri Rootsis tuntud ajaloo-uurija, professor Arthur Stille 59-aasta vanaduses.

Stille eri uurimisala oli sõjaajalugu. Iseäranis on ta tegemist teinud Kaarel XII sõdade uurimisega. Juba tema väitekiri „Studier öfwer Danmarks politik under Karl XII-s polska krig 1700—1707“ (Uurimised Daani poliitikast Kaarel XII Poola sõja ajast 1700—1707) juhatas teda sellele alale.

Tema silmapaistvamaks teoseks sel alal on siiski „Carl XII-s fälttägsplaner 1707—1709“ (Kaarel XII sõjakäigu plaanid a. 1707—1709), kus tema oma suurt kombinatsiooniannet ärakasutades on annud ajaloolisele uurimisele palju uusi vaatekohti.

Silmapaistvam töö, mis Stille viimastel aastatel valmistas, oli „De ledande ideerna i krigsföringen i Norden 1563—1570“ (Juhtivad ideed Põhjamaa sõjapidamises a. 1563—1570).

A. R. C.

Vastutav toimetaja: P. Treiberg.
Väljaandja: Akadeemiline Ajaloo-Selts.
Trükikoda Ed. Bergmann, Tartus.

Akadeemilise Ajaloo-Seltsi väljaanne

„Ajalooline Ajakiri“

ilmub neli korda aastas, kaks numbrit kevad- ja kaks sügissemestril. Ta seab enda ülesandeks tõlgitseda meil ajaloolisi harrastusi, äratada huvi ajaloo, eestkätt meie rahva ajaloo vastu võimalikult laiemais ringkonnis väljaspool uurijate ja ajaloo õppijate kitsaid rühmi. „Ajalooline Ajakiri“ tahab pöörda tähelepanu kõigile nähtustele kodumaa ajaloo uurimise alal ja jälgib peajoontes ka üldise ajaloo uurimise edusamme väljaspool meie kodumaad.

„Ajaloolise Ajakirja“ tellimishind: 100 marka aastas. Üksik nummer 30 marka.

„Ajaloolisse Ajakirja“ võetakse ka kuulutusi vastu. Kuulutuste lehekülg maksab — 1000 marka, $\frac{1}{2}$ lehekülge — 500 marka jne.

Talitus asub: Tartu, Gildi tänav nr. 8, Eesti Kirjanduse Seltsi büroos. Aadress postisaadetistele: Tartu, postkast nr. 25 „Ajalooline Ajakiri.“

Neljäs nummer ilmub käesoleva aasta detsembri kuul.